

ЮРІЙ МОЗІЛЬ

КРІЗЬ
ЗАЛІЗНУ
ЗАНАВІСЬ

—



УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО „ДОБРА КНИЖКА”

**ВІДНОВЛЕНЕ
УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
“ДОБРА КНИЖКА”**

видало вже на еміграції як свої дальші випуски:

Випуск число	Назва	Ціна в доларах
133	Голос Ісуса до українського емігранта	вечерпане
134	Коструба, Теофіл: Віра наших предків	вечерпане
135, 137, 139	“Життя і Слово” — квартал- ник для релігії й культури — ч. 1-4	\$4.00
136	Котен, Роберт: Сьогочасна молодь	вечерп.
138.	Меріям-Лужницький, Григор: Посол до Бога — історичний фактомонтаж	0.75
140	Плюс, Равль: Назустріч життю	0.75
141	Брадович, М.: Одна Нація — Одна Церква	0.75
142	Молодецький, Володимир: У бою під Бродами	0.25
143	Мох, Олександр: Теофіл Коструба — Життєпис світлої людини	0.2
144	Мозіль, Юрій: У таборі смерти — спо- мин із концентраційного табору	1.00
145	Календарець на 1953 р.	0.25
146	Мозіль, Юрій: Крізь залізну занавісу	1.00
147	Коструба, Теофіл: Нарис історії України (друкується)	2.00

Дальші випуски в підготові.

Всі попередні ціни не важні.

Видавництво має на складі також інші книжки, отже можете через нас замовити всяку добру книжку. — Замовляйте по адресі:

ALEXANDER MOCH

 **Lisgar St., Toronto, Ont., Canada.**



Канадсько-Український Бібліотечний Центр

Канадсько-Українське Товариство Приятелів України
Торонто - Канада

КРІЗЬ ЗАЛІЗНУ ЗАНАВІСУ

СПОМИНИ

*Pavilion Fathers Library
Grimby, Ontario*

“ЦІКАВІ ОПОВІДАННЯ” — Ч. 27-30

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО “ДОБРА КНИЖКА”

ТОРОНТО, Р. Б. 1953 — ВИПУСК 146

Copyright by Alexander Moch
TORONTO, 344A BATHURST ST.

PRINTED IN CANADA.

Д. К. 10. 4. 1953. — 146. — 1000.

BASILIAN PRESS — 286 LISGAR ST. — TORONTO, ONT.

ПОВОРОТ ІЗ КОНЦТАБОРУ.*)

Я вийшов із кацетної брами, підійшов кілька десятків кроків і втомлений сів, опершись плечима на якесь старе придорожнє дерево. Кілька разів пробував устати, та не мав сил. Переді мною битий гостинець, що лучить концтабір із містечком Терезін. При гостинці декілька передміських хат; гостинець майже пустий, ніхто ним не ходить. Кільканадцять кроків за мною стара кузня; з неї звуки сильних ударів молота. Шукаючи живої людини, мої очі часто звертаються в напрямі кузні. Я жду леда прохожого, щоб поміг мені встати та хоч підпровадив у напрямі залізничного двірця. Прохожі дві молоді жінки не звернули навіть уваги на мої прохання. Вдавали — ніби не бачать і не чують. А поправді, то боялися СС-манських зорців із концтабору. За декілька хвилин проходила знову жінка — мабуть дружина кова-

*) Переживання автора в концентраційному таборі описані в книжці "У таборі смерті", яку видало видавництво "Добра Книжка".

ля, бо вийшла з кузні. Я простягнув до неї благально руки, щоби допомгла мені встати. Коли вона не звертала уваги — я далше просив. “Я вже вільний, не мусите боятися”. Тоді вона у відповідь виняла з кошика кусок сухої ковбаси й кинула в напрямі до мене.

Я зрозумів, що прохожі бояться якнебудь помагати підозрілим у протинімецькому діланню й рішився всіми силами встати сам. Підчас моїх зусиль — побачив я звільненого з концтабору в'язня, що проходив гостинцем. Він мав виголений пояс серед голови з-переду назад; так виголювали кожного в концтаборі, щоб на випадок утечі можна було його скоро пізнати. На моє прохання в'язень допоміг мені встати та, взаїну за шматок засушеного кацетного хліба й щойно отриману ковбасу, обіцяв провести мене попід руку до залізничного двірця.

Я був дуже ослаблений і моє товариство й надто повільний хід мучив мого свіжого добродія. Спираючися всім тягарем моїх костей на нього — я міг ледве волочити за собою ноги. По боках гостинця густішали дома, оживлявся рух.

Коли ми були вже за закрутом гостинця й ніхто не міг нас із концтабору побачити — з отвореного вікна придорожнього дому якась незнана нам жінка дала знак рукою, щоб ми до неї наблизилися. Ми приступили до паркану, що ним було обгороджене мале подвір'я. Господиня винесла нам декілька шматків хліба й білих булок. Я не мав апетиту, тільки чув велику спрагу і попросив її, щоб дала чогонебудь попити. Заки вона винесла горня

молока — мій приятель подорожі пішов, залишаючи мене самого, спертого на огорожу. Я випив молоко з великою жадобою і пробував іти сам, спираючися на придорожні парканни. Самостійна дорога мене скоро втомила і я небавом сів знову відпочивати. Прохожі нерado й недовго підпроваджували мене: кожний мав своє пильне діло і до нього спішив. Звичайно підпроваджували мене під браму найближчого дому, а звідтам виносила й обдаровувала мене господиня хлібом.

Так відпочиваючи, заплентавсь я за чотири години на терезінський залізничний двірець, до якого здорова людина йде від концтабору всього яких три чверти години.

Був четвер 3-го травня 1945 року. Около 3-тьої години пополудні я ввійшов до ждальні й сів на вільну лавчину. Біля мене ніхто не сідав, хоч було місця доволі. Втома мене звялила і я положився ниць на цій лавчині. У ждальні був слабкий рух і це дало мені нагоду задрімати. Втомленого дорогою, мене навіть не цікавив час відїзду поїзду до Праги, куди я хотів їхати.

Куняючи в півсні, я побачив над собою дві жінки. Старша з них, мабуть мама молодшої, нахилилася до мене і спитала, чи я нині обідав. На мою відповідь, що я вже пів року не обідав — попросила мене до себе на обід. Вона бачила, що я нездужаю й потішала мене, що її хата недалеко. При допоміг обидвох я зайшов до їх дому. За хвилину був на столі обід. Виснажений голодом і працею я мав досить високу гарячку і не мав апетиту. Але пробував щось зісти, щоб піддержати життя.

По їдженні відпровадила мене господиня дому до залізничної ждальні та заопікувалася моїм відїздом. Вона дізналася від мене, що хочу їхати до Праги, а за кілька хвилин невідомий мені чоловік приніс квиток їзди й запровадив мене до потягу, що їхав у напрямі Праги.

У вагоні було тісно і треба було стояти. На заклик мого опікуна пасажири розступилися, хтось коло вікна встав і мене посадили на його місце. Я бачив скрізь прихильність пасажирів до себе й почувався добре. Десь узявся в потязі чеський лікар. Випитуючи, що мене болить, дізнався про причину мого звільнення: задля недуги легенів. Отже зараз витягнув пляшечку зі сиропом, щоб я пив. Я мав спрагу і, не вважаючи на приписану кількість, що хвилини тягнув сироп із плящини. При тому мені часто не служили руки, отже подорожні помагали, прикладаючи плящину до моїх уст, немов малій дитині. При тому випитували мене про кацетну всячину. Відповідаючи їм удесятеро те саме — я западав у півсон.

Вже було зовсім темно надворі, аж мене привів до свідомости якийсь добродій, повідомляючи, що ми вже в Празі. Він поміг мені вийти до просторої ждальні Масарикового Двірця й сісти на лавчину. Там просидів я може годину. Там знайшов мене сидячого знову цей звільнений із концтабору, який ранком допоміг мені встати та підпровадив мене до закруту гостинця. Він повідомив мене, що я мушу — впродовж шести годин по звільненню з концтабору — зголоситися на стани-

ці Гестапо, бо такий припис. На моє прохання згодився поїхати зі мною на вул. Брадовську, де була головна квартира Гестапо.

Було вже по 10-тій годині, коли ми обидва заїхали на вул. Брадовську. Ми ввійшли до будинку й зголосили дижурному наше звільнення з концтабору. Дижурний накинувся на нас лайкою, чому ми так пізно і не в урядових годинах приходимо. Мій товариш заявив, що нас сьогодні звільнено і ми приходимо тут просто з потягу. Коли це оправдання не помагало, він, представляючи мене, сказав, що я такий ослаблений, що не знати, чи доживу до завтра. Службовець Гестапа відповів на те кпинами і велів нам прийти завтра в 8-мій годині ранку. Я знав, що завтра не зможу прийти, отже віддаючи свою посвідку звільнення — просив, щоб той бувший вязень і мене завтра вранці зголосив. Тепер той мій приятель — виглядало — виказував мені більше своєї приязні. Я ж не міг збагнути, що він, одержавши мою посвідку звільнення з концтабору, міг мати якісь інші пляни відносно цієї посвідки, а не зголошення мене на Гестапо.

Увічливо відпровадив він мене попід руки аж на гору Вишеград, де я колись мешкав. Як винагороду за труд я віддав йому весь запас свого хліба, яким мене так щедро обдаровували чеські жінки ще в Терезіні.

Від трамваєвої зупинки до Вишеградської палати, в якій я колись мешкав, треба було йти під гору яких 15 хвилин. На дворі лив рясний дощ і ми промокли до нитки.

Тихенько, щоб не збудити мешканців — ві-

дімкнув я браму й напотемки ввійшов до своєї кімнати. Крізь темноту можна було бачити тільки вікна. Я хотів стягнути віконні заслони й засвітити світло, але шнурки від заслон були позмінювані на якийсь інший лад. Розглядаючись у темноті, я завважив, що розклад кімнатних меблів був теж змінений. Це був знак, що тут господарить якась інша рука. Я не міг засвітити світла без стягнених заслон з огляду на воєнний розпорядок загального затемнення, отже рішив робити все напотемки.

Вся моя одежа була завошивлена і я постановив перебратися в чисте білля. Проте нічна шафка, де передше передержував я чисте білля, була порожня. Напотемки, з трудом переглядав я свої валізи, заки знайшов пару чистого білля, в яке зараз перебрався, а завошивлене викинув на балькон.

Чиста і м'яка постіль та природна тишина стягнули на мене сон. Тільки я зачав дрімати, коли збудили мене зі сну чийсь сміливі й певні кроки. Я чув, як хтось відмикав двері моєї кімнати й простував до мого ліжка. Потім, мабуть почувши мій тяжкий, нервовий віддих, спинився біля ліжка і я почув дотик чийхсь рук на моєму покривалі. Я догадувався, що це новий господар повернув із вечірньої розваги.

— “Хто тут”? — спитав він притишеним і неспокійним голосом.

— “Я, колишній тутешній мешканець” — відповідаю.

Потім я чув, як він стягав віконні заслони, а по якомусь часі засвітив світло. Передімною стояв молодий, рослий і здоровий чоловік.

Він представився мені своїм прізвиськом та розповів цілу історію, як це він заквастирувався в моєму помешканні.

Тому, що постіль, на яку я щойно положився, була власністю нового мешканця, я з невеликим трудом устав і перенісся на отоману, що була під другою стіною. Уночі почув я дрижаки: мене морозило й трясло.

Зараз за стіною моєї спальні містилася каплиця, в якій щодня служив св. Літургію протоігумен Василіян, о. Павло. Перед кацетом я щодня служив йому до св. Літургії; тепер виручував мене цей новий мешканець моєї кімнати. Він повідомив о. Протоігумена про мій поворот і о. Павло зараз мене по св. Літургії відвідав.

Побачивши стан мого здоров'я — покликав зараз лікаря, а той велів мені їхати до лікарні. Щоб можна було вступити до лікарні на лікування — треба було мати лікарське поручення, яке він мені зараз виписав. Отець Павло повідомив тоді мого знакового д-ра Г. який зараз приїхав та з повною посвятою заопікувався мною. Занечищені одягу й білля він дав до чищення, а мене майже на руках заніс до сусіднього дому чеського о. монсіньора Стшіжа, щоб там мені скупатися й очиститись від вошивої язви. Я був так сильно ослаблений, що ледве тримався на ногах, а коли мій приятель змірив мою гарячку, то термометер показував понад 41⁰ Ц. Це було причиною мого ослаблення, отже д-р Г. поспішив зараз таки замовити для мене амбулянс, що мав мене завести до лікарні чеських Милосердних Сестер “Под Петшінем”.

Як тільки з'явився на шпитальному подвір'ю амбулянс, шпитальна обслуга зараз забрала мене до одної зі шпитальних кімнат, де лежало около двадцять пацієнтів. Моя гарячка, була така висока, що лікар, не довіряючи сам собі, мірив її двома термометрами рівночасно. Потім велів мені пожитися і призначив до моєї обслуги окрему сестру.

Ніч у лікарні я продрімав, при чому часто втрачав притомність. При моєму ліжку сиділа одна сестра милосердя й кілька разів у ночі мірила мені гарячку, яка ні трохи не зменшувалася. Другого дня ранком, на прохання о. Павла, приїхав проф. унів. Д-р Ванчура. Численна лікарська асиста при ньому звернула увагу пацієнтів, що лежали в моїй кімнаті.

З пізніших оповідань Сестри я довідався, що проф. Ванчура велів стежити за опадом моєї гарячки, бо мені грозила тоді небезпека смерті: від знесилення серцевого м'язу серце могло заперестати свою працю. Аж на другий день гарячка зачала спадати. Рівночасно дижурний лікар велів сестрі що три години давати мені до м'язів впорскування. — Ці інекції — були ліком на зміцнення серцевого м'язу, який міг кожної хвилини відмовити служби. Такі впорскування тривали цілу добу, а м'язи обидвох моїх рук покрилися від уколень червоними цятками.

Після одної доби лікар ствердив, що критичний стан уже минув. Я справді почувався краще, але тільки в ліжку. Встати на ноги я не мав сил і навіть не міг зійти до підвалля лікарні, щоб схоронитися в часі бомбових палетів. Отже Сестра брала мене на руки, як

малу дитину, ставила на ноші, прикривала покривалом і вдвійку з другою сестрою несли мене до підвалля, де я пролежував по кілька годин, а часто там навіть і ночував.

Отець Павло щодня, або й двічі денно відвідував мене, приносив малиновий сік та й інші ласощі, щоб піддержати мене при житті. При тому довідувався від лікарів про стан мого здоров'я та як міг піддержував мене на душі.

У перших днях по виході з концтабору я не мав апетиту. Всяку подану мені страву я їв насилу і мій обід чи вечеря тривали звичайно півтора години. Мене палила жара і я ненастанно відчував велику спрагу. Отець Павло заєдно дбав, щоб я мав самотність для серця — малиновий сік; ним я кріпив свої сили, пючи його з перевареною водою, яку сестра мені постійно доставляла. Малиновий сік був невидальщиною в воєнному часі і хворі у моїй кімнаті дивувалися, а то й зазирували моїм ласощам.

Крім о. Павла — часто відвідував мене Д-р Г. при всякій нагоді розраджував і підбадьорював мене. Він ненастанно “вмовляв” у мене здоров'я та переконував мене, що це звалив мене тільки тягар ненастанної й непосильної праці в концтаборі. Д-р Г. теж приносив мені різні ласощі, яблука та компоти, які я їв без силування себе. Також відвідав мене декілька разів Д-р Целдак разом зі своєю дружиною, не забуваючи обдарувати мене різним печивом і варивом. Крім згаданих тут моїх добродіїв, відвідували мене ще й інші, які спочували моєму нещастю.

Попри ласощі, які приносили мені до лікарні мої знакомі — бавило мене ще щось інше. Мій зір незвичайно насолоджувався їх чистою одіжжю, головню тоді, як вона була в рівні взори, або мала кольорові паски. Передовсім бавили мене барвисті краватки, з яких я не зводив очей. Бо мої очі впродовж довгих місяців привикли до сірого бетону, до бруду й кацетного смітництва — і тепер були жадні всяких барв; тож я залюбки вдивлявся в усе, де тільки барви були сяк-так упорядковані.

ЧЕРВОНА АРМІЯ

Саме по тім, як лікарі заявили, що небезпека смерти для мене минула, між лікуванцями рознеслася вістка, що війна скінчилася: німецькі війська скапітулювали. Це мене дуже піддержало на дусі і я з дня-на-день почувався краще. Зараз по тій добрій вістці — десь недалеко лікарні пронеслися звуки завзятої крісової стрілянини. Водночас радіоприємні голосники взивали всіх чехів і всіх комбатантів, які мали якунебудь зброю, щоб негайно спішили на Градчани¹⁾, ліквідувати останки німецьких партійців. Стрілянина не втихала, а радіоголосники безустанно взивали чехів до послідньої розправи з наїзником. В осередку Праги — немов у горшку — кипіла стрілянина, а десь уночі відізвалися гармати дуже близько лікарні. Радієві звідомлення були часто суперечні, що свідчило про непевність подаваних вісток. Цілу ніч проголошувано празькі боеві новини.

1) Осідок колішнього державного уряду.

Над Прагою кількакратно появлялися німецькі літаки. Міжнародня Комісія Червоного Хреста раз-у-раз напоминала через радіо, щоб воюючі сторони не порушували міжнародніх законів...

Прага знайшлася в огні революції. У місті на швидку руку створено Центральне Урядування, яке проводило революцією, то знову час до часу вело переговори з генералом Франком, тодішнім штатсміністром Чехів. Підчас переговорів замовкали гармати й крісова стрілянина, та вскорі знову відзивалася.

Через радієві голосники закликали всіх мешканців Праги до барикад на вулицях міста, бо до Праги наближалася артилерія військової школи СС-ів із Бенешова. На Градчанах була батарея німецьких гармат, добре замаскована перед представниками Міжнароднього Червоного Хреста. Тепер, коли команда цієї батареї почула, що проти артилерійної школи СС-ів із Бенешева чехи вийшли на вулиці міста робити барикади, перешкодити цій артилерії вїзд до Праги — відкрила вогонь на барикадчиків.

Новостворене Центральне Управління Праги взивало безнастанно майже дві доби допомоги в чотирьох мовах: англійській, французькій, чеській і московській, але на поміч ніхто не спішився. Завзятий бій тривав далше. Дво-три годинні переговори з ген. Франком переривали бої; але, як це опісля виявилось, переговори не мали щирого наміру, а були тільки на те, щоб утікаючі німецькі військові частини зі Сходу могли спокійно переїхати через Прагу.

Радієві вісті теж потішали, що наближаються американські військові частини, що заняли вже Пільзно і що американські стежі вже в Беравні, то знову, що армія ген. Власова²⁾ роззброїла 100-тисячну Німецьку Армію, яка йшла успокоювати революцію в Празі. Були також і версії, що ген. Власов огородив танками Прагу і не випускав німецької артилерійної школи з Бенешова і т. д. і т. д.

Тимчасом нагло і часто алярмові сирени сповіщали появу німецьких літаків над Прагою, заганняючи в протилетунські сховища все чеське населення, а в міжчасі СС-манські стратегічні станиці зивантажувалися зі своїх ніби приватних криївок, вивантажуючи рівночасно більші й менші клунки, то знову спалювали свої злочинні документи.

Дня 8-го травня в 3-тій годині проголосило лондонське радіо, що друга світова війна закінчилася рогромом напасної Німеччини. Проте те проголошення не відповідало дійсності, бо останки німецьких СС-манів ходили ще довго групами і завдавали болючі втрати західним аліянтам. У Празі, немов на глум із мійських завзятих боїв, пролунала ця вістка без ефекту. Жахлива революційна дійсність, яка коштувала чеський нарід около 20 тисяч населення — надто серіозно промовляла до почувань празьких чехів. У Празі велися далше завзяті бої й чеські радієві голосники що п'ять хвилин повторювали свої прохання звернені до Західних Аліянтів і до Москалів про

2) Ген. Власов, большевицький генерал, який у німецькій неволі зголосився до участі в боях проти большевиків.

рятунок. Однак ніхто не спішився рятувати ні культурні здобутки Золотої Праги, ні тисячів чеських борців, які ризикували своїм життям у завзятій боротьбі.

Дня 9-го березня 1945 досвіта віхали до Праги большевицькі танки, а з ними втихла стрілянина. Німецькі бійці десь зникли немов під землю. Оповідали в Празі, що большевики застали на Страгові³⁾ німецькі гармати без гарматчиків. Зараз зачалися облави на німецьких бійців. Чехи ураз із большевиками понаставляли варти по всіх вулицях. Окремі відділи чеської, на швидку руку сформованої міської поліції, розіслали контролю навіть на міські канали, що в них мали б скриватися німецькі СС-мани.

Про останки німецьких військ у Чехах розповідали найрізноманітніші чутки. Найбільш фантастичні вісті про скритих у лісах СС-ів розповідали Чехи між собою, чим немов заворожували свої ліси, гори й непроходимі багна німбом таємничости. Кожний мешканець чеської держави не мав відваги наблизитися до опущених місцевостей. Навіть чеські залізничні транспорти діставали окрему охорону поліції проти еventуальної несподіваної напасти. З радієвих голосників щораз то розносилися нові повідомлення про хід подій у Празі після війни.

За декілька днів проголошено відновлення передвоєнних чехословацьких границь. Зачалися зголошення для добровільного заселення Судетів чехами. Німецьке населення мусіло

.....
3) Дільниця Праги.

покинути цю приграничну полосу, з котрої щодня приходили жахливі відомості. Один чех, що прийшов відвідати свого друга в лікарні, оповідав таку історію.: Тамошня адміністраційна влада змусила німецького купця перенести його крамницю з чеської на німецьку сторону, а його крамницю з мясивом доручила чеському купцеві. Другого дня ранком поліція застала замкнену крамницю, а коли її насильно відчинила, побачила нелюдський вчинок: — порозвішувані у конторі частини людського тіла, голова, руки й ноги чеського купця творили жахливий вид. На столі контори був напис: “Тут продається чеське мясо”.

Подібних історій було більше, проте зголошення на добровільні заселення Судетів чехами не зменшувалися.

Найбільше сензаційних вісток розповідали чехи про большевицьких бійців. На цих обдертих і напів босих вояків дивився навіть чеський бідняк із призириством і недовірям. Він питав сам себе: Чому так нужденно виглядає советський вояк?! У чеській державі десятками літ велася завзята пропаганда про “большевицький рай”, про великі достатки, про надмір усякого добра, про щасливе й безжурне життя..., а тут щось противне!

По вулицях Золотої Праги волочилася розтелепана, немита, вонюча й завошивлена московська солдатеска з білими, або й коліровими пошевками з подушок на плечах, наладованими всяким добром, награвленим від чехів. Майже в кожній брамі головніших вулиць Праги був московський старшина та продавав на чорні ціни награвоване добро. Чисті й мо-

дерно уряджені празькі трамваї були переповнені некультурною зграєю московської босачні, яка затроювала повітря смердючим сопухом.

Населення Золотої Праги гляділо тупо й попуру на своїх визволителів. На Прагу лягло якесь тривожне марево, яке своїм нещасним тягарем придушувало і гнобило кожного культурного мешканця. Скрізь відчувалося гірке розчарування, а в очах поселенців многолюдної Праги можна було вчитати гіркий проклин недолі.

Тільки мала кількість молодих чеських гультив із червоними опоясками на лівому рукаві та білим написом С. Н. О. (Служба Народньої Оборони) увихалася по вулицях міста, що були переповнені масами різноколірової, обдертої й босої зграї грабіжників. Їх здичавілі обличчя, крайно некультурна поведінка, напад на жінок і на дівчат у білий день на вулицях міста, грабунки всякого хатнього маєтку — давали найкраще свідоцтво про них самих.

Одного дня перед заходом сонця вбіг з диким вереском до шпитальної кімнати, в якій я лежав, запінений большевицький солдат. Він кричав щось до нас хворих, грозив аж пінився. Залякана шпитальна обслуга порозбігалася, куди хто міг. Осталось кілька Сестер Законниць, які — напівзімлілі зі страху — не могли зрозуміти його дикого спазматичного крику. Одна з них подзвонила по дижурного лікаря. Тимчасом озвіріла бестія в людському тілі кидається на хворих лікуванців із погрозами. Його шал був до тої міри дикий і не-

людський, що одному лікуванцеві, який був хворий на шлунковий веред, щось сталося й він опісля часто тратив притомність. Інші лікуванці дрижали зі страху під покривалами. Цей дикун наніс більше жаху, як випущений із клітки дикий звір.

Надійшов дижурний лікар і нічого не поміг. Звірюка в людському тілі кидалася до лікаря та раз-у-раз грозила йому своєю пістолею. А справа була ось у чому: звірюці сперед очей на вулиці втекла якась прохожа дівчина. Рятуючи себе, вона щосили втікала і врешті скрилася десь у шпитальних будинках. Він біг опянілий за нею, а стративши її з очей, заблукав аж до нас і терором домагався її видачі. Дарма, що сестри шукали її навіть попід ліжка у кімнатах, та не могли її знайти.

Іншого дня оповідав хтось із прихожих, що солдат стрінув когось із лічного персоналу перед самою брамою лікарні. Солдат спитав урядника зовсім спокійно котра година. Коли урядник поглянув на ручний годинник, солдат зажадав віддачі годинника. Не помогли прохання урядника, що це цінна пам'ятка — мусів віддати годинник солдатіві. Коли солдат оперізував собі цей годинник на руку — урядник побачив в нього на руці цілий ряд усяких годинників. Він ще востаннє звернув увагу солдатіві, що йому таки не треба десять годинників. Та солдат відповів, що всі, які він має, не добрі і він котрийнебудь відпустить урядникові в заміну. Урядник вибрав собі оден добрий годинник та накрутив його, що немало здивувало солдата, який зовсім не знав, що годинники треба накручувати.

З вуличного бруку Золотої Праги доходили до нас все нові, свіжі сензаційні відомості про екзотичні дикунства московських солдатів. Ті відомості прошибали мене боляче, бо вся чеська преса підкреслювала, що Прагу звільнила найхоробріша в світі українська армія під проводом маршала Маліновського. Тож чехи не дуже то звертали увагу на пресову рекомендацію. Вони вже здавна були навчені, що “всіх слов'ян обеднує Росія”. Раз мій знакомий під час німецької окупації назвав себе українцем — тоді приявний чех запитав з обуренням: “Ви хчете розтрганого Руска?”

На саму згадку про вихід з лікарні Х дрижала на мені шкіра. Я знав з оповідань большевицьких солдатів ще в концтаборі, що німецький концтабір є “готелем” у порівнянні з большевицькими. А вдоватку, всі німецькі кацетники були в очах большевицької влади злочинцями і їх треба якнайскоріше “зліквідувати.”

Така тяжка депресія спинювала мою реконвалесценцію і я дуже помалу приходив до здоров'я. Коли я міг уже ходити (а до того пройшло повних три тижні), тоді виходив у пахучий сад, який розцвітав на шпитальному подвір'ю і кожного манив до себе своїми пахощами. Я сідав на лавчині до сонця, однак сидіти не міг, бо на мені були самі кості й вони боліли від твердої дошки. Я часто лягав на лавці горілиць і вдивлявся в безмежну синяву неба, в потворні фігури хмар, у розцвілу зелень садових дерев та вслухувався в радісний щебет пташин. Тоді забував страшну большевицьку грозу. Щедра благодать природи

вливала в мою душу багато радості й немов цілючим подихом весни бальсамувала мої немічні кості. Мій лікар щоденно давав мені доживильні впорскування вапу по десять кубіків, а згодом велів мені двічі денно пити по дві ложки залізного вина. Я почувався дужчим та прибирав більшої ваги. (По виході з концтабору я важив 40 кг.). Багато моїх товаришів недолі, що були звільнені з концтабору кілька днів пізніше, повмирали таки в тій лікарні.

Помалу приходило до мене здоров'я. З дня на день повертався мені апетит так, що по п'яти тижнях я вже постійно відчував голод.

Хоч мій лікар часто натякав, що вже кращий мій стан здоров'я — я не відважувався зголошуватися до виходу з лікарні зі страху перед більшовиками. Та надто довге перебування в шпиталі було неможливе.

По шістьох тижнях я таки рішився зголосити лікареві, що відчуваюся добре і можу вже йти додів. Він виписав мені лікарську посвідку і я забрав свої речі, відбув усі приняті там формальності і вийшов. Коли найшовся на вулиці, завважив, що місто Прага змінилося до непізнання. Вулиці були занечищені й засмічені, колись багатолюдні — тепер майже порожні. Між прохожими часто можна було побачити обдертого, напів голого, з нужденним і тупо-миршавим обличчям московського солдата. Часто була в нього "гвинтовка" мотузком перевішена через плече, часом біла, чи колірова пошевка з награбованим у чехів добром. Ці сірі босяки нипали за чимось по вулицях Праги і немов загублені собаки постій-

но чогось шукали. В більших брамах їх військові старшини, продаючи награвлене майно, безцеремонно запрошували всіх прохожих до купна по високих цінах. Коли чехи, не звертаючи уваги на їх запрошення, проходили мимо, то за ними неслася своєрідна московська груба лайка.

В місті панувало загальне огірчення, неохота й песимізм. Мало хто виходив на місто, хіба за найконечнішими орудками. Трамваї їздили майже порожні. Я з дива не міг вийти, що між війною і “миром” зайшла така річева зміна в цивільному населенні. В часі війни панував на місті рух і життя, трамваї були тоді переповнені — а тепер навпаки.

Утомлений таким сумним настроєм празької вулиці я ввійшов до трамваєвого возу. Тут сиділи чотири особи — я був п'ятий. Білетерка, що робила службу в трамваях ще від часів війни, подала мені квиток їзди, а коли я хотів платити німецькими фениками, вона не прийняла — мовляв — німецькі гроші вже не важні в Чехословаччині. Я не знав розпорядку, а в додатку не мав чеських грошей. Двадцять феників було в мене випадково в кишені і я скромно заявив, що не маю грошей і на найближчій зупинці висяду, бо трамвай був уже в русі. Урядничка спитала здивовано, чому я не маю грошей, а коли я пояснив їй, що повертаю з лікарні, а передше сидів у концентраційнім таборі — вона дала мені квиток їзди даром, а крім того ще 10 чеських корон на конечні потреби. Я відмовлявся прийняти мовляв, як приїду до свого помешкання, мені допоможуть грішми і харчами мої знакомі і

приятелі. Тоді вона добавила ще 100 чеських корон і подаючи мені заявила, що дає мені допомогу із фонду для потерпілих у концтаборах. Вона — заявила — належить до управи допомогового фонду будим жертвам німецьких концтаборів. Я з вдячністю й подякою взяв допомогу і бачив, що її задоволення було більше від мого.

За кільканадцять хвилин я був дома, на Вишеграді. Коли знайшовсь у вестібюлі палати, до мене вийшов сторож дому, що рівночасно був кухарським помічником у Братів Християнських Шкіл, які тут мешкали. Він повідомив мене, що Н. К. В. Д. шукаючи п. Г... — запечатало моє помешкання й під загрозою розстрілу заборонило розривати на дверях пльомбу. Ця прикра несподіванка знову прибила мене. Я просив сторожа потелефонувати до Н. К. В. Д., щоб вони дозволили мені назад там замешкати. З його поведінки вносив я, що він мав деякі поручення від Н. К. В. Д., тимбільше, що повнив роль домашнього сторожа, а в большевиків такі сторожі з правила є на тайній службі Н. К. В. Д.

Сторож прийняв мою пропозицію загадкою усмішкою, заявляючи, що не знає числа телефону Н. К. В. Д., проте згодився прийняти мене до себе аж до того часу, коли Н. К. В. Д. зірве пльомбу з дверей мого помешкання.

Кілька ночей я спав на коридорі побіч дверей сторожевої спальні. Вечорами й вільними хвилинами сторож випитував мене про всячину і я, в прикрому моєму положенню, силкувався висказувати своє задоволення від звільнення з-під німецької окупації. Проте сторож замітив мій пригноблений стан, отже я,

як міг, оправдував себе, що я ще дуже хворий і прибитий тягарем моєї недуги.

Я старався розмовляти з ним по давньому, з довірям, а притім довідатися про події, які зайшли в Празі зараз по приході большевиків підчас моєї неприявности. Тоді сторож забував большевицьку дійсність і повний ентузіязму розказував мені про новини, які принесла червона армія.

Вона прийшла 9 травня 1945 р. досвіта і від тоді німецька замаскована артилерія перестала стріляти з Градчан на барикадчиків. Пражани застали ранком візджаючі до Праги большевицькі повзи. Одушевленню пражан не було кінця. Напів божевільні оклики “Рускі в Празе” ошалілої празької вулиці заглушували всяку іншу розмову на вулицях. Робітники лишали фабричну працю і, ликуючи, несли цілі снопи квітів напроти візджаючих большевиків. Большевики не розуміли того їх одушевлення. У їх очах усе було вороже і вони розганяли очайдушну празьку вулицю, дарма що з квітами, сальвами танкових гармат і скорострілів: мабуть уважали їх привітання нападом на себе. Від вистрілів було між тими, що вітали “русских”, декілька пораниених, а навіть і вбитих, але празька комуністична ячейка, яка немов зіпід землі тепер з’явилася, зараз спрятала їх тіла і большевицька “армада” віздила до центру Праги без перешкод. Хтось пізнав німецького вояка перебраного в цивільну одягу. Роз’юшена вулиця зловила його, звязала та вкинула до якоїсь дровітні. Тимчасом у місцевих празьких комуністів зродилася дика думка: спалити німця на ко-

стрі. Вони зараз на найкращій у Празі площі “Ваплавському наместі”, на “Вацлаваку”, як вони це називали, спорядили високий костир та закопали в землю високий стовп, до якого привязали нещасну жертву. Дарма, що колишній німецький вояк благав у них рятунку та оправдувався, що закон німецької воєнної служби обов'язує усіх. Товпа не послухала благань а без суду привязала нещасного до стовпа коміть головою і спалила. Червоні язики полум'я зразу лизали його голову, груди, а потім усе тіло. Нещасний пручався, ревів нелюдським голосом, але те все не діяло на здичавілу бестію в людському тілі. Навіть большевицькі танкісти зі здивуванням спинили свій танковий рейд по місті та приглядалися садизмові своїх визволенців. Коли висохле тіло горіючої жертви зачало шкварчати, а повітря наповнюватися смородом горіючого мяса, тоді танкісти зачали на “Вацлаваку” на сірому бруку танок...

Горіюча на кострі жертва і розбещений напівдикий танок робили враження ігрищ диких племен. Товпа забула про свій жорстокий учинок і всю свою увагу присвятила танкістам, які своєю сензацією хотіли мабуть заглушити сумління злочинців, яке могло б іще в декого прокинутися. Ті події чеського “увільнення” від німецької окупації не були для світа тайною. Ще того самого дня описувала їх чеська преса з докладними подробицями та захвалювала “героїчну армію”, яка не тільки вміє поборювати ворога, але також потішати звільнених з ярма...

Я радо слухав оповідань сторожа, а він

заохочений тим, старався якнай докладніше переповісти мені вістку за вісткою, які ходили щодня інші по Празі.

Про одного салдата розказував, що прийшов до годинникаря С. купувати годинник. Годинникар не мав годинників, бо в часі війни границі були замкнені й він тільки направляв зіпсуті годинники. Другого дня приніс той сам салдат украдений десь, або заграблений столовий будильник і зажадав від годинникаря, щоб цей зробив з великого два малі, один на руку, а другий до кишені. Решта, що з того лишиться — буде заплаатою за роботу. Як годинникар не просив і не пояснював, що такої роботи не може зробити без фабрики — салдат твердо піддержував своє домагання і врешті став погрожувати пістолем. Бідний годинникар обіцяв за кілька тижнів виконати працю: купив якісь годинники та ними заспокоїв домагання салдата.

Найбільшою сензацією були для чехів годинникові афери. Про салдатів і про грабунки годинників кружляли найрізномордніші вістки. Кожна стріча з большевицьким салдатом, де б вона не була — зачиналася розмовою. Большевик звичайно питався котра година, а як стрічний чех мав годинник — большевик жадав безцеремонно віддачі його. На тому "розмова" кінчалася.

По кількох тижнях в Чеській Республіці зачало оживати повоєнне життя. Зачали урухомлювати розривкові клуби, кіна й театри. Очевидно, що большевики привезли свій пропагандивний театр і кіно щоб так насаджувати свої комуністичні ідеї. Найперше відчине-

но велике кіно в чеському Брні. Привезено комуністичні фільми та проголошено день і годину висвітлювання. Населення жадне розривок, тимбільше большевицьких, масово зібралося в кіновій залі. Сеанс спізнився, що було в чехів небувале, але публика, хоч огірчена і збентежена, ждала далше.

По кількадесяти-хвилинному спізненню зачався кіновий сеанс висвітленням подій тижня: була представлена конференція в Ялті. На екрані появилися образки трьох великих переможців Німеччини: Розвелта, Черчила і Сталіна. Конферуючи, Черчил поглянув на годинник. Зараз хтось крикнув: "Віддай часи!". Вся битком набита заля наслідуючи большевицьких салдатів закричала: "Віддай часи!". Зчинився крик. Якись дотинки й наслідування большевицьких визволителів змагалися. Висвітлювання фільми перервано і, щопиш світло успокоїло приявних. На залі зявилася чеська поліція. Вона нікого нічого не питала, бо годі було б знайти того, хто перший перестеріг Черчила сховати годинник, бо "батько Сталін" може його зрабувати, як це роблять його салдати. По короткім вичікуванні — хтось проголосив через мегафон, що фільми сьогодні не висвітлять. Приявні можуть відходити до дому. Дехто домагався звороту грошей за куплені квитки, але кінова каса була замкнена. Грошей не звернено і треба було відходити без нічого. По тій пригоді кінові сеанси відложено на кілька тижнів.

Кільканадцять днів по приході большевицьких визволителів управляла містом чеська адміністрація. На всіх мостах через ріку Влтаву

стояла контроля, якої ціллю було виловити німців та їх “коляборантів”. Кожний прохожий мусів виказатися виказкою виданою чеським магістратом. Хто мав іншу виказку — був страчений. Дарма, що нічого не винен, що так само не любив німців, як усі інші. На смерть засуджувала його виказка, видана будьто німецьким староством, будьто іншою німецькою окупаційною установою. Такі виказки, що були видані німецькою окупаційною владою, мали всі не-чехи, які перебували в Празі: привезені туди на примусові німецькі роботи, студенти та інші, що заїхали сюди по волі або по неволі. Їх перелапувала мостова контроля і карала смертю. Між ними згинувало кілька українських студентів і робітників.

Така сваволя розбещеної празької вулиці не обмежувалася на принагідних контролях виказок. Вона гуляла в повній своїй дикості та наносила чимало шкоди всім тим, які не мали щастя оминати комуністичного гуляй-пілля, та нечести всьому чеському народові.

По зайняттю большевицькими військами Праги всі пражани зголошувалися до добровільної праці при напрямі міських вулиць, які були знищені революцією. Барикадчики нищили вулиці, як могли, щоб так перешкодити можливому віздові сподіваної німецької артилерії чи іншим моторовим частинам німецької армії. Вони робили на вулицях вибої, вибирали з них камінні шестигранні плити та будували вуличні перешкоди. Навіть трамваєві вози витягали з рейок та ставили їх упоперек вулиць, а жінки виносили з хат дорогі меблі,

щоб загородити ними дорогу напасникам. Тепер треба було з усього того вулиці міста очистити і до цієї праці зголошувався — хто тільки був здоров, бо йнакше попав би на листу означених большевицьким терміном “ворогів народу”.

І справді, немов рій бжіл висипалися пражани на вулиці міста і хто, як умів, виконував свою працю. Працювали там люди, які ніколи не були ознайомлені з такою працею. Носили важкі камінні брили, вкладали залізні трамваєві рейки на свої місця, справляли трамваї і вкладали їх у трамваєві ложища та заносили меблі до хат власників.

Між робітниками працювали і професори Карлового Університету, посадник Праги, священники разом із своїми настоятелями й інші цивільні й духовні достойники. Місцева пражка комуністична голота грала роль наставників, а при тому вишукувала людей, які — на її гадку — були німецькими “коляборантами”, та робила з ними розправу таки на очах многолюдної публіки, на вулиці. Розправа відбувалася без суду, без розваги. На візвання когось із “наставників” товпа збольшевичених чехів кидалася на підозрілу жертву і лінчувала буками на смерть. Між злінчованими були: професор церковної історії на пражському Карловому Університеті, тогочасний посадник Праги Пфіцнер, старенький професор богословського факультету, славний бібліст і приятель українців о. Штайнмецер та багато інших цінних одиниць, яких неповинна смерть від злочинної руки чеської голоти вкриває ганьбою чеське населення.

Крім явно злінчованих — багато людей славних і знатних кудись пропало. Здогади про те були різні. Найпевніший мабуть був такий, що їх потайки вивезли большевики на “родіну”, т. зн. на смерть, або на досмертну каторгу. Так пропав довголітний секретар Українського Вільного Університету Россиневич разом із кількома професорами цього ж Університету. Колишнього Президента Карпатської України, монсінюра о. Волошина, арештували енкаведисти, але скоро випустили, щоб завчасу не збирати собі жнива великої ненависти. По двох чи трьох днях післали чеську поліцію, щоб вона їм доставила монсінюра, по якому і слід пропав. Багато старань доложив Протоїгумен ОО. Василян, о. Павло, щоб дізнатися про долю о. Волошина, проте всі його заходи були даремні. З дійсно героїською відвагою ходив він до всіх тодішніх державних урядів, щоб тільки довідатися, що з о. Волошином сталося, та все було даремно. Питався навіть тодішнього большевицького представника Зоріна, який спрямував о. протоїгумена до головної квартири НКВД; але й там НКВД відповіло, що не знають адреси о. Волошина. Всі заходи о. Протоїгумена не придалися, навпаки, наразили його на заслання чи арештування.

Такі і тим подібні беззаконня називалися свободою. Вони опянювали вщерть чеську босячню, так, що аж настановлена большевиками поліційна влада мусіла опам'ятувати роз'юшену голоту.

Сторож дому часто забувався, що ми вже живемо в большевицькій дійсності і що по-

дібна доля може кожної хвилини і нас стрінути. Він, повний ентузіазму, з отвертим серцем розказував так, як думав. Можна було помітити його вдоволення, що німців уже нема в Празі, бачилося теж і вдоволення, із приходу русских військ; проте зовсім не було вдоволення із непорядків і беззаконня, які діялися на його очах. Тому він часто перепинював оті свої оповідання та немов оправдувався переді мною, що він не виступає проти русских, тільки проти тих жахливих злочинів, які тут і там у Празі повторюються.

Розказував і я йому про кацетні гаразди, про масову смерть каторжників, про вошиву язву та про інші страхіїття концтабору. Взаїмні наші оповідання зблизили нас і він щиріше й виразніше висловлювався про те, що гадка чехів про русских була фальшива, що багато чехів ставиться тепер із недовірям до русских та потайки нарікає на московську окупацію.

* * *

По кількох днях у 9-ій годині ранку приїхала на подвіря поліційна автомашина Н. К. В. Д. З неї вийшло двох енкаведистів і попрямували до палати. Один остався під дверима палати, другий розірвавши пльомбу на дверях мого помешкання, велів призвати мене до себе. Як тільки я прибув до давнього свого помешкання — енкаведист накинувся на мене брудною московською лайкою, немов то я втік і укриваюся перед “доблесною червоною армією”. Я виправдувався, що ніколи не укривався ні не втікав, навпаки, я вдячний їм, що звільнили чехів від німців. Коли і це не

помагало, я заявив йому, що був у німецькому концтаборі і тепер, іще хворий, вийшов із лікарні. Енкаведист спитав здивовано, чи я не називаюся Г..., а коли я заперечив і сказав своє ім'я, він із недовірям поглянув допитливо на сторожа. Сторож зрозумів його питання і потвердив правдивість моїх слів. Коли енкаведист не міг нічого від мене довідатися про п. Г., велів мені спаковувати всі мої речі. Мені не лишалося нічого, тільки спокійно виконуючи його волю, спакувати всі свої речі. По спакуванню енкаведист наказав мені виносити їх на автомашину. Тоді промовила до мене свідомість про заслання, про большевицькі концтабори і т. д. Ця свідомість кричала, бунтувалася і ще більш мене обезсилювала. Я чув відплив крові з лиця, у мене мліли руки й ноги. У такому ослабленні я сів на ліжко і, ледве вимовляючи слова, заявив енкаведистові, що я ще дуже хворий, бо перед кількома днями вийшов з лікарні. Енкаведист поручив сторожеві занести мої спаковані речі на автомашину. Тимчасом сам підійшов до мене зі списаними на клаптику паперу моїми речами та велів мені під сподом підписатися. Виносячи послідню мою валізу на автомашину, велів мені енкаведист виходити і садовитися на автомашину. Я ще раз повторив, що я щойно вийшов із німецького концтабору й почуваюся дуже ослаблений. Якщо я їм потрібний, то я прийду до них за кілька днів — нехай подасть мені адресу. Енкаведист усміхнувся злюще і сказав, що я не потребую приходити, вони скорше, чи пізніше мене дістануть, бо германці даремне мене в концтаборі не тримали. Як-

що б я був правдивий герой, тоді були б мене знищили.

Заповідь енкаведиста, що вони мене скорше чи пізніше дістануть, була для мене грізним "мементо" і я постановив якнайскоріше утікати з-під большевицької окупації. Але не мав я жодного документу, бо всі вони були зложені в депозиті Карлового Університету в Празі, де я перед концтабором студіював, а особисті посвідки забрав енкаведист разом із іншими моїми речами й одіжжю.

З попередних моїх розмов із сторожем дому довідався я, що у Празі створився т. зв. Репатріаційний Комітет, який помагає чужинцям вертатися домів. Зараз по від'їзді енкаведистів удався я до названого Комітету та представив свою справу так, що у зв'язку з концтабором я стратив усі свої документи. Я бажав би виїхати з меж Чехословацької Республіки і не маю ніякого документу. Я просив, щоб видали мені якийсь рівноважник, щось наче паспорт, на що вони радо згодилися і таки з місця виписали мені бажаний документ на готовому, червоної барви, твердому папері.

УТЕЧА

Було вже досить пізно пополудні, коли я купував на Вишеградському дворці карту їзди до Пільзна; це містечко було на чеській території, але під впливами американських військових сил. Перед вечором я повернувся до палати на Вишеграді та звівся сторожеві дому, що думаю вертатися домів, в Україну, щоб тільки вповні виздоровів. Він мені це щиро дораджував і заохочував.

У моїй кімнаті я позбирав останки своїх речей до малої ручної течки та, коли вже було досить темно на дворі, зійшов сходами вниз, вийшов задніми дверима на подвіря, огорожене високим старим муром. Я ввійшов до дривітні, де стояли дві купи опалового вугілля і там замкнувся зсередини, сподіваючися уже в найближчому часі нічної облави. Там просидів я до передсвітанку. Ще не сіріло на дворі, як я тихесенько виліз зі свого сховку, щоб хто не почув, переліз через досить високий мур і вийшов тихцем на вулицю. Там, немов звичайний подорожний, пішов на залізничну станцію і сів у потяг, що на ньому був напис: "Прага — Пільзно". До від'їзду було ще дві години і це мене досить непокоїло. Через вікна бачив я в електричному освітленні кілька потягів, які були навантажені різним хатнім чеським добром. Були там хатні меблі різної якості, матраци, а навіть паркетні повилабані із підлоги і кафлі із розвалених печей. Ці потяги були спрямовані на схід у Московщину, або країни окуповані більшовиками. На залізничній станції панувала пригноблена тиша; тільки час до часу долітали до мене повні плачу й розпуки благальні голоси жінок. Вони розпитували в залізничних урядників, де і до кого мають удаватися зі скаргами на заподіяні їм кривди...

Деякі з урядників подавали здогадні адреси, але більшість із них здвигали тільки плечима, оглядаючись довкруги і — старалися чимскоріше відійти.

Я нетерпляче ждав від'їзду свого потягу. На одну годину перед від'їздом, увійшов до вагону чеський жандарм, провірюючи карти

їзди й перепустки в “американську зону”. Я не знав, що на переїзд в американську зону треба окремої й добре обоснованої перепустки й занепокоївся. Це ж могло довести мене не тільки до страти місця в потягу й можливості дістатися в американську зону, але, щобільше, наражувало мене на поновні большевицькі відвідини, і zarazом заслання, концтабор і все проче, що називалося “родіна”. Цього я найбільше боявся і так із запертим віддихом ждав на свою чергу.

Жандарм уважно й докладно провірював перепустки й документи і, чим докладніше він виконував своє діло, тим більш мене це мучило.

Прийшла врешті черга і на мене. Жандарм зажадав перепустки. Я спокійно подав йому свою червону легітимацію, яку я щойно вчора одержав від чеської Репатріаційної Комісії. Це його вповні задоволило і він, віддаючи мені, чемно подякував та відійшов. Я лекше відітхнув, дякуючи Богові, що так легко перейшла контролю. Але це була тільки перша і вступна провірка. В дорозі, перед граничною лінією, потяг спинився і до нього ввійшли пограничні енкаведисти. Вони провірювали пасажирів у кожному вагоні дуже докладно. Сидячи при вікні я бачив, як що хвилини випроваджували з кожного вагону по кількох нещасних із клунками та відразу при них немов виростав густий кордон советської прикордонної поліційної варті. З обличчя можна було пізнати, що це були українці, які не мали щастя врятувати своє життя втечею. Вони були сумні, немов чорна хмара перед зливним до-

щем. Число їх зростало з кожною хвилиною в брудному куті залізничного закамарка.

Ця докладна перевірка правдивих “ворогів народу” зовсім підтяла мої сили. Я стратив усю надію на переїзд. Я ж не мав ніякого документу на звичайний побут у цілій повоєнній Європі, не то на переїзд через границю. Одинока надія була на Всемогутнього Бога і вся моя душа знайшлася в благальних молитвах.

Побіч мене сидів якийсь добродій, що відклав набік прочитаний чеський часопис. Я попросив дозволу і взяв часопис до рук, щоб закрити ним своє обличчя. За хвилину до мого вагону увійшло чотирьох енкаведистів в супроводі двох чеських поліцистів. Чеські поліцисти візвали пасажирів, щоб чужинці приступили до них. Якийсь один зголосився і його більшовики без контролю випровадили до згадуваного вже гурта. Із запертим відди-хом я почув, як чеський поліцист зажадав від мене перепустки. Я не спішився, ніби зачитаний у часописні події. Поліцист повторив своє домагання. Тоді я ліниво простяг до нього свою кацетну посвідку. Він навіть не вичитуючи прізвища на посвідці, віддав мені її назад, та, звертаючись до енкаведистів, пояснив їм одним словом: “кацет”! Це зовсім не вдовольало енкаведистів і вони зверталися ще до мене з запитом, чи я часом не чужинець. Я дальше був “занятий” читанням часопису і не відповідав на більшовицькі питання. Мене знову виручив ще два рази чеський поліцист, пояснюючи, що як бувший вязень німецьких концтаборів і по приписам якоїсь там угоди можу переїздити вільно. Енка-

ведист мабуть не мав доволі часу, бо, хоч і невдоволений, але поспішно метнувся перевірювати інших пасажирів. Інші енкаведисти, що входили у склад цієї комісії, тільки обсервували не лише рух, але здавалося, хотіли відчитати думку кожного переїзджуючого пасажира. Чехи не відчували мабуть тієї грози, яка висіла над кожним, хто мав нещастя колінебудь пробувати в межах большевицького "раю". Це добре знали большевицькі опричники і шукали мабуть своїх громадян між спокійним чеським населенням, яке не мало навіть уявлення про той проклін, що його вони самі вже одержали з приходом большевиків.

По віддаленню від мене большевицької комісії — я почував себе щасливим, немов у сьомому небі. Мені бажалося, щоби потяг рушав у дорогу якнайскоріше, щоб часом знову не завернули ті невисказані жахи, які не тільки тіло, але й душу готові заморозити. Хотілося чимскоріш виїхати з того проклятого краю, де станула нога гидотного сатрапа, що шукав ще востаннє жертв, за якими ніхто і ніколи не зможе впізнатись ані поспитати, що з ними сталося.

За півгодини рушив потяг, оставляючи під муром залізничного двірця в Голомбкові яку сотню нещасливих мужчин, огорожених сильною і дбайливою вартою енкаведистів. При них стояло декілька клунків, мабуть із останками їх злиденного майна...

За декілька хвилин потяг наблизився до окупаційної лінії між большевиками й американцями. Большевицька сторона, переповнена військом і военним знаряддям, виглядала на фронтову лінію. По американській сто-

роні не було нікого, навіть пограничну сторожу годі було добачити.

За пів години потяг знову задержався. По кількох хвилинах увійшов до вагону американський вояк у супроводі чеського поліциста. Чех переглядав документи пасажирів, а американець стояв байдуже і щось ліниво жував. Контроля тривала коротко і потяг за кільканадцять хвилин рушив у дальшу дорогу.

Була дванадцята перед полуднем, як ми вїздили до міста славних пивоварень і фабрик Шкоди. Пільзно! — осередок чеської промисловости, тепер знищений війною. Там ген, у середині міста, видно серед румовищ високі, голі комини фабрик, свідків колишньої слави й гордості чеського народу. Потяг не доїздить до міста. Він зупиняється далеко на передмістю, бо далше залізничні рейки знищені аліянтськими бомбами і їхати годі. Пасажири виступають із вагонів і йдуть до міста пішки. Йду з ними і я. Дороги нема рівної. Полеві доріжки перегороджені свіжими ще звалищами колись вигідних мешкальних домів. По обидвох боках скелети розторощених німецьких автомашин, а то й літаків та повзів, творять нам шпалір до міста. Час-до-часу треба перелазити через якусь перешкоду, свідка щойно закінченої війни. Діти родичам, молодші старшим подають руки і так служать їм у переході згаданих перешкод та бомбових вибоїн. Дорога не близька і не виглядає на те, що ми заїхали до міста. Народ із клунками, наплечниками й валізами пригадує ніби втечу з Західної України, ніби якесь переселення. Спекота серпневого дня і жар сонця робить своє: витискає краплі поту на наші

чола. Втоптана полева дорога коптить порохом. Він покриває наші одежі й наші обличчя.

Але мандрівка не томить подорожніх. Вони весело гуторять; на їх обличчях малюється радість. Тут не затроює атмосфери пристрасна екзотика большевицьких гвалтів та рабунків. Тут своєрідна давня атмосфера чеської приятні й дружби. По деяких пасажирів повиїздили селянські підводи. Їм тяжче їхати ново-втоптаними дорогами, з бомбовими вибоями та іншими перешкодами, і вони обїздять її довкруги, набравши повний віз знайомих чи приятелів. До селян залицяються й незнакомі в надії, що зможуть щось від них купити. Без знакомства з селянами годі тепер жити. Хлібороб мусить тепер годувати і знайомих, а часто й незнайомих.

За годину часу доходимо до міста. На вулицях замітний пішеходний рух. Час до часу переїздять трамваї. Приїзжі з Праги подорожі розгублюються: заходять до своїх родин і знайомих. Я йду містом далше. З оповідань знаю, що в Пільзні є якийсь табір для збігців з-під большевицької окупації. Може знайду. Може вкаже мені місце табору американська хоругов. Покищо її не видно.

Доходжу до просторої площі, серед якої виростає великий костел. Довкруги костела стоїть кількадесять американських джипів, а біля них кільканадцять американських жовнів. Я спинився біля костельної площі, щоб розпитати прохожих, де міститься табір для українських збігців. Багато чехів не вміло спрямувати мене до бажаного табору. Хтось із-поміж них радив мені їхати лінією трамваю ч. 6 аж до кінця. Я послухав тієї ради і

так зробив. При кінці трамваєвої зупинки були військові казарми, обведені грубими звоями кільчастого дроту.

Від трамваєвої зупинки видно було вхід на казармове подвір'я через широку браму, прикрашену двома високими прапорами: американським і большевицьким. З обидвох сторін брами стояла озброєна варта — один американський і один большевицький вояк.

У КІГТЯХ ЧЕРВОНОГО УПИРЯ.

Я вагався, чи маю входити до табору, чи ще когось докладніше розпитати. Довкруги не видно було живої людини і я рішився поспитати самих сторожів табору. По англійськи я не вмів говорити і приступивши запитав по чеськи, чи це табор для українських збігців. Большевицький салдат запитався мене, кого я шукаю. В часі нашої розмови він зайшов мені дорогу так, щоб я не міг уже вийти з брами. Я говорив по чеськи і не признавався, що я українець. Але мої намагання вивинутися з-під його рук — були даремні. Він велів мені йти до табору, а завтра, по таборовій процедурі, мене випустять, якщо покажеться, що я до них не належу. Я бачив, що через легкодушність попав у нову пастку. Звертався до американського вояка, щоби вставився за мною, проте він не був зацікавився моїм проханням, тільки на пів сплячий щось жував. Можна було рятувати свою волю насильною втечею, однак большевик зараз наставив свій автомат і держав палець на язичку: був готовий стріляти.

Я не дізнався від большевика, що це був

за табор. У глибині таборового подвіря, на вільному повітрі поралися кухарі з якимсь харчем. Я наблизився до них у надії, що зможу від них дізнатися щось більше про свою пастку. Всі вони говорили між собою по польськи, тому я розпочав розмову з ними польською мовою. Від них я довідався, що кожної днини відїздить звідси транспорт “на родину”. Часто приїздять сюди з Німеччини робітники і ті, що були насильно вивезені. Тут — одержують харчеву допомогу від американців і безпроводочно їдуть далше в Росію. Крім Пільзна — поясняв мені один поляк — є ще одна станиця мабуть у Чехословаччині в околицях Праги, де й відбувається відлучення советських громадян від не громадян, але як одних, так і других вивозять, куди — не відомо.

Такі незavidні відомості підкосили мене до решти. Кухарські службовці просили мене до свіжої страви, але я стратив усякий апетит. Повний зневіри поплентався у напрямі казарми в надії, що зможу десь у спокою відпочити. Ідучи здовж казармовим коридором, чув я подих пустки. Скрізь віяло пусткою і брутальністю, питомою отій большевицькій нелюдськості. Великі військові казарми були вже свіжо понищені; стіни пооблуплювані, підлога пообдирана, двері, вікна й уся інша кімнатна обстановка у вандалський спосіб знищена. Не було навіть на що сісти, чи лягти. Сінники попорені, а солома по кімнатах і по коридорах порозтрясувана. Порцелянова посуда порозбивана, столове накриття знищене. Одним словом — большевицька дійсність.

Оглядаючи нововарварські осяги, стрінув я на казармовому коридорі жінку середнього віку. Її дуже здивувала моя тут приязність і вона спитала мене, чому я тут остався. Я зрозумів, що вона вважала мене може за такого самого полищенця тут у таборі, як і вона, і без надуми відповів їй, що жду на своїх знайомих, які повинні вертатися з Німеччини додому. Від неї я дізнався, що і вона жде на свою сестру вже четвертий день, бо вони обидві мусять повернутися додому. На мій запит, чи не ставить їй хто перешкод тут залишатися, я довідався, що кожний, хто сюди приїхав, не може навіть одної доби тут залишатися. Команда табору має всіх приїзжих до табору зареєстрованих і дуже пильно перечислює їх при дальших транспортах. Одинокі, які мають право оставати в таборі продовж трьох тижнів — це кухонна обслуга, яка не складається з приїзжих поляків, але або з місцевих, або спроваджених зі Шлезька. Моя нова знайома одинока, що одержала перепустку від одного американця польського походження і він тут командант табору. Вона з професії є вчителька і походить із познанської округи. Ми вели розмову по польськи і вона думала певно, що і я поляк.

Ця вчителька осталася тут, надіючись, що разом із своєю сестрою зустріне тут іще й інших своїх знайомих, яких не викінчили німці. В розмові з нею я представив їй свої клопоти, признаючись, що зайшов сюди сам, але не бажав би завтра з новим транспортом виїздити. Я просив свою знаому, щоби помогла і мені виеднати подібну перепустку, бо

рішився пождати тут на своїх знайомих, які будуть переїздити в повороті через Пільзно. Вона не відмовила моему прохання й пішла зі мною до свого знаомого команданта, п. Свєрчинського (так він називався). У переході коридором командної обслуги скрізь вешталися большевики, які брутальними й образливими визивами непокоїли мою супровідницю. Та, не звертаючи уваги на їх брутальні визови, йшла вона відважно до канцелярії команданта. На жаль його не було дома. Його заступник, большевик, сказав, що він поверне там аж за тиждень. Така вістка наново затривожила мене. Маленький проблеск рятунку погас, немов ікра. Я стояв, мов укопаний, аж побачив, що моя знайома спокійно відходить: отже зрозумів, що пропала моя вся надія. Мені було неможливо чекати в таборі тиждень. Завтра чи найдалше позавтра повезе мене силуваний транспорт на "родіну" і там прийдеться стрічати куди гіршу долю, аніж у німецькому концтаборі. Я знав з оповідань кухарських помічників, що большевики забирають відразу бувші жертви німецьких концтаборів, вивозять їх до своїх концтаборів і там викінчують, мовляв, що "германци" даром нікого не арештували, а якщо хтось дійсно був арештований задля Советського Союзу, той більше не виходив із германського концтабору. Я мав ще й той мінус, що при вході до цього проклятого табору старався викрутитися з хижачьких кігтів вартового большевика, який таки відразу напминав мене, щоб я не намагався від них вирватись, бо це мені і так нічого не допоможе, а пошкодить напевно.

Я знав з оповідань тих же кухарських робітників, що кожний, хто старався вивинутися з їх рук, той для них напевно німецький коляборонт, згори засуджений на большевицький концтабор. Таки не узгляднюють ніяких бажань, а відразу везуть не на суд, але як засудженого вже своєю поведінкою. Його ждуть або Соловецькі острови, або сибірські багна, звязані з важкими невольничими роботами.

Повертаючи я не виявляв свого пригноблення. У розмові зі знакомою я дізнався, що вона — крім можности свобідно оставати в таборі — може ще й кожної хвилі виходити до міста. І довідався я дальше, що вона щодня пополудні виходить до поблизького костела на “нешпори”, як вона говорила, і нині зараз має виходити. В мене зродилась думка, що єдиний рятунок: випозичити за всяку ціну в тої пані перепустку і так рятувати своє життя. Це мене трохи заспокоїло, тільки непокоївся я, чи цей мій підступ не принесе шкоди моїй приятельці. Та моє сумління заспокоїло мене і я рішився на цю останню дошку рятунку; тимбільше, що її в таборі ніхто не питав за перепусткою. Ця перепустка служила їй тільки при виході з табору. Я представив моїй знакомій, що дорога непевна і далека й можуть бути різні несподіванки. При тому я вжив різних заходів і старань, випозичити в цієї учительки перепустку на один-однісінький вечір.

Моя знакома довго важила мої слова і, не довіряючи, що я ще поверну до цього табору та зверну їй перепустку, заявила, що враз

із перепусткою вона стратить можливість щодня виходити в місто та стрічатися з одним чеським урядником, якого вона вже тут пізнала.

Не скриваючи своїх намірів, я продовжував переконувати її, що хоч би я і не повернувся, то її знає вся таборова командна прислуга і ніщо не перешкодить їй пождати до повороту команданта п. Сверчинського, який видасть їй нову перепустку.

Коли моя знайома даліше вагалася, я вживаючи останніх переконувальних аргументів, представив їй увесь жах концтаборів, який мені довелося пережити і в якому гинули тисячі безіменних людей, без можності поєднатися з Богом і гинули без св. Тайн. Нині я вдруге знайшовся перед брамою подібного страхіття, бо большевики карають такими самими концтаборами тих, яких не викінчили німці. Большевики підозрівають їх у політичній діяльності і бояться їх свободного життя. Мій побут у концтаборі не дасться укрити, бо я не маю ніякої іншої легітимації, крім кацетної. Мені загрожують нові тортури, підчас яких може і прийде закінчити життя. Я отже в Божому імені просив її, щоб своєю перепусткою рятувала мене; щоб я міг хоч висповідатися, бо ця сповідь може бути для мене останньою.

Мої слова зворушили сумління моєї знайоми. Вона без слова добула перепустку, писану англійською мовою на незугарному клантику звичайного паперу, і простягнула мені з добрим і великодушним задоволенням.

“Коли мова про сповідь, то я радо відступаю Вам мою перепустку” — заявила моя добродійка. “Для такої мети я можу зрезигну-

вати з моїх приємностей навіть напродовж кількох днів.”

Я з найбільш силованим спокоєм заявив, що буду їй вдячний до смерті і, не гаючи часу, зараз таки пустився до входової брами табору. Подорозі пригадав собі, що мене може пізнати ранішній енкаведист, який знає історію мого прибуття, та знівечити всі мої дотеперішні осяги. Отже йдучи мимо, приглядався, чи не пізнаю його при брамі. На щастя його там не було. Службу робив інший, інший був також американець.

Це додало мені відваги і я сміливо наблизився до брами, показуючи американцеві перепустку. Він не зацікавився моєю особою, тільки, по своєму звичаю щось жуячи, махнув рукою, що можу виходити.

Коли я вийшов за браму, то почув себе щасливим більше як колинебудь. Не оглядаючися, немов на крилах летів до костела, подякувати Богові за рятунок. Тут було трохи людей; мабуть було вже по “нешпорах”, на котрі збиралася моя знайома. Священика ні в сповідальниці, ні в церкві не було. Я щиро молився, дякуючи за ненадійний і майже чудесний рятунок.

На дворі сутеніло. Це місто видалося мені якимсь таємно непривітним і майже осоружним. Здавалося, що звідусіль визирає підступ і злоба, що хтось за мною стежить і далі чигає на мою волю, на життя. Мені стало чомусь гидко. Я бажав скоро звідсіля кудись утікати, та не мав куди. Нікого тут не було з моїх знайомих. Ще найбезпечніше було уда-
тися до якогось чеського села і там, крім ніч-

лігу, можна було б дістати якісь ясніші вісті про всю ту грозу, що вичувалася в цій загадковій атмосфері. Але близька ніч була перешкодою розпитувати й розшукувати за селом.

Вийшовши з костела, я немов завагався у своїй безрадності. Нагло почув, що хтось вийшов майже вслід за мною. Я прискорив кроку в напрямі до трамваєвої зупинки, яка була від мене на яких 200 м. Незнакомі кроки пустилися немов у погоню за мною, а рівночасно почувся голос: “Не втікайте, не втікайте! я хотів із Вами поговорити”. “Большевицький шпiон” — подумав я та з іще більшим поспіхом зачав іти, не оглядаючись. Упоблизу не було нікого і заклик незнакомого міг відноситися тільки до мене.

На зворотній зупинці стояв трамвай і я пустився туди бігцем, щоб не втратити нагоди сісти. В погоні зо собою дальше чув той самий, поважний, та все таки небезпечний голос, щоб я не втікав, бо можу на тому потерпіти. Мені пригадалися слова ранішнього большевика, який у такий самий спосіб старався мене задержати погрозами, що всякі старання викрутитися з табору нічого не допоможуть, а напевно пошкодять. Мене облив піт і ноги задеревіли, тим більше, що трамвай уже рушив. Усі надії на рятунок були страчені. Я оглянувся за прохожими, від яких міг би просити охорони. Але крім огрядного чоловіка, старшого вже віку й росту, я не побачив нікого. Він дальше майже просив мене, щоб я заждав на нього. Він сприяє мені і я не маю чого боятися. Його мова була чиста західно-українська без якихнебудь домішок московщини.

Я бачив, що не втечу від “напасника”, бо й утікати не було куди. Трамваєва зупинка була моєю надією, що зараз надіде другий віз і я зможу відчепитися від небажаного товариства. Я навіть не думав, де маю їхати, бо й не мав куди. Найважлишим було позбутися непрошеного товариства. Я звільнив кроку, бо не було причини спішитися до трамваю, який був уже відїхав. Я щераз оглянувся на загадочного мужчину. Він зовсім не виглядав на большевика. Старший уже вік і благородне обличчя та українська мова з галицькою вимовою дещо мене впокоїли, проте я постановив держатися осторонь його товариства.

— “Чого Ви втікаєте?” — засапавшись скорою ходою запитав мене.

— “Я вас не розумію!” — відповідаю зі сльозами спокою по чеськи.

— “Чому не розумієте?” — спитав дальше загадковий мій товариш, “та ж ви українець!”

Мене немов електричним струмом поразило його освідчення. Я дальше постановив не виявляти ні своєї народности, ні інших даних про себе.

— “Не розумію Вас!” — твердив я дальше своєю чеською мовою.

— “Та ж Ви греко-католик, а тимсамим і українець! То чому ж би Ви не розуміли по українськи? Я ж бачив, як Ви молилися в костелі. Ви і поклін робили по східньому і тричі хрестилися! Ви українець і не потребуєте мене боятися. Я не большевик! я хочу Вас урятувати від большевиків, яких тут так скрізь повно, аж кишить. Бачивши Вас у костелі на Вашій молитві, мені жаль було, щоб Ви пропали

тут у сітях большевицької шпіонажі і я рішився Вас рятувати. Ви добре робите, що стережетеся їх засідки, але мусите пам'ятати, що вони хитріші від Вас і їх способи випробовані. Кого вони схочуть вхопити, той їх не остережеться”.

Слухаючи його розумних слів я сам собі не вірив, що тут є хтось, що бажає для мене рятунку. Я дивився на нього нерішено, не кажучи ні слова, а він продовжував далше:

— “Я знаю, що Вам тяжко мені, Вам незнаному, повірити. Ви віруючий і релігійний. Це я бачив по Вас у костелі. Ви боїтеся вірити мені тут на вулиці, бо не знаєте хто до Вас говорить. Ви мабуть не тутешній, бо пізнати це по Вашій непевній поведінці і по Вашій бідній течці. Ходіть зі мною до осьього монастиря Бенедиктинців, а я Вас там про все докладно поінформую”. При тім показав на близький старинний будинок, означений на даху хрестом.

“Хіба большевики в американській зоні не заняли цього монастиря” — подумав я і, вагаючись, не рішався йти за візванням мого загадочного добродія. А він бачивши мої вагання, продовжував повагом далше:

— “Там будете певні, що я не є большевицький шпін, бо мені видається, що Ви зовсім слушно їх боїтеся”. Його спокійна мова, а ще більш благородний його вигляд успокоїли мене і я згодився.



ГІСТЬ ЗІ ЛЬВОВА

Братчики-ченці побачивши його через отвір, впустили нас до середини і зараз відчинили браму. Тут мій добродій представив мене, як свого знаомого приятеля. Опісля пішов зі мною до настоятеля монастиря, та, представивши мене, попросив дозволу мене переночувати. Настоятель згодився, щоб я заночував, але вимовлявся, що вони не мають харчів і не зможуть прийняти мене їжею. Настоятель назначив для мене келію і я, подякувавши, відійшов туди враз із моїм добродієм.

У келії повіяло на мене божеським спокоєм. Я був уже певний що мій загадочний приятель справді бажав мені добра, й відчував велику вдячність до нього.

Повний задоволення збиравсь я вже до сну, коли мій добродій застукав до дверей і увійшов до кімнати на розмову. Тепер його особа була вже мені мила й побажана. Увійшовши в мою келію, він щераз успокоїв мене перед зайвим страхом, а коли я виявив до нього своє довіря, він представився мені, що він сам греко-католицький священик, який перед двома тижнями покинув Львів. Упродовж чотирьох тижнів він зайшов піхотою зі Львова аж до Пільзна, а звідси має в пляні виїхати далше на Захід, найперше до Франції, а потім до Риму. Його місія є чисто релігійного характеру і звязана зі справою нищення Греко-католицької Церкви в Західній Україні.

На теми Греко-католицької Церкви та рідного краю ми говорили до пізньої ночі. В

розмові виявив мені мій добродій, що він був свідком загадочних обставин, серед яких умирав великий митрополит Андрій Шептицький, був теж свідком запроторення на каторгу новопоставленого митрополита Йосифа Сліпого та інших високих церковних достойників Львівської Архієпархії. Те духовенство, що осталося на своїх давніх місцях, хоч пригноблене насильною ліквідацією Церковної Єрархії, проте сильне в своїй вірі й непохитне в зберіганню Христової науки.

Большевицькі окупанти приготовляють зпоміж слабодухів нижчого духовенства нову церковну Єрархію не греко-католицької, а сталінської "церкви", якої керма має спочивати в руках НКВД. Для тієї мети вони ведуть уже пропаганду в пресі і в скорому часі треба сподіватися свіжих змін у церковному житті, якщо не повної ліквідації Греко-католицької Церкви в Західній Україні. Часті візвання о. д-ра Г. К., члена бувшої львівської капітули, на станицю НКВД не добро віщують нашій Церкві на рідних землях. Абсолютні і брутально безоглядні розпорядки большевицького окупанта поступово нищать свободу віри та чимраз більш ослаблюють вплив Церкви на її вірних.

Церква нині назовні проявляється славослов'ями "Генераліссімусові, великому батькові народів Стлінові" і його поплечникам. Єрархія її на каторзі а на місце єрархії священники настановлені НКВД. Вся мудрість, яку вони проголошують, подиктована поліційними московськими чинниками. Слухаючи "слова божого" — можна догадатися, що воно нещире,

без переконання, вимушене большевицьким окупантом.

Нині св. Юр став твердиною церковного насилля й ворожої провокації. Там кипить посилена вдвоє та втриє релігійно-політична праця на згубу мешканців Західної України. Звідтам розсилають рішення московського НКВД із підписами та церковними печатками.

Народ почує себе осиротілим і нещасним, а з ним і його душпастирі. Вони тупо й без спротиву приймають здебільша розпорядки Львова. Людям часто їх не оголошують, а як оголошують, то так, що змісл розпорядків не має бажаного наслідку. Все застрашене й замкнене в собі. Одні одних бояться і рідко можна почути свобідну між ними розмову.

Львів змінився не до пізнання. Приятель приятеля не хоче пізнавати на вулиці, бо боїться денунціяцій. Розмови приватної не чути. Говорять тільки те, що конечне. Чоловіки рідко голять бороди, щоб бува не попали в підозріння, що вони буржуї. Одежі вживають старої і помятої, щоб мало різнитися від новоприбулих зі Сходу. Як чоловіки, так і жінки понурі й засмучені. Знатніші працівники зникли зі Львова. Перенеслися до інших місцевостей, де їх ніхто не знає і не зможе зробити на них доносу на НКВД.

Українське місцеве населення трималося бадьоро й непохитно до смерті митрополита Андрея. Його нагла й ненадійно смерть не тільки полишила невисказаний смуток і жалобу, але й забрала їм дорогого батька і опікуна в найтяжчий час. Із митрополитом померла й бадьорість українського населення

Західної України і довіря у рятунок їх існування. Із вивезенням нового митрополита Йосифа на каторгу пропала остання надія на сяке-такє большевицьке правосуддя. Населення зачало краще пізнавати большевицького окупанта й гартувати себе до жорстокої дійсності, яка надходить.

Правда, є ще проблески надії на українське підпілля, яке часто й ненадійно діє там, де його большевики найменше сподіваються. Вони не привикли, щоби проти них виступати зі зброєю і найбільше з того приводу скажуть. Тому часто заповідають публично на мітингах що небавом зліквідують “бандитів” (так вони називали Українську Повстанську Армію) і поставлять край усяким нападам. Одначе в пресі ніколи не появлялися вістки про блискучі успіхи повстанців, які проте часто діялися. Час до часу подано про них вістку, як про бандитів із питомими большевикам додатками в найгидкішій формі.

Українське населення не любило большевицької “української” преси і з правила її не читало. Боялися люди, щоби не потрапити в підозру, що вони вороги режиму і “народу”. А цієї преси було подостатком. У Львові появилосся безліч кіосків із стосами большевицької дешевої літератури. Щоденна преса з цілої Совпедії була редагована немов однією школою і містила статті всі до себе подібні, яких завданням було звеличання “батька народів”, а в дійсності правдивого ворога народів, Сталіна. Слово Сталін так часто можна було стрінути на сторінках большевицької преси, що воно зогиджувало цілий часопис і знеохочу-

вало читати. Властиво читати там було мало. Усе, немов одне і те саме, повторялося в різних формах: хто й у яким селі перевиконав плян, хто за перевиконання пляну отримав першу стаханівську нагороду — ровер або “часи” (годинник), яким способом якийсь, чи якась стахановка діпняли гідности стахановця і т. д. і т. д.

У Львові появилися вже й московські зайди, які почуваються господарями й учителями наших земляків. Є між ними й українці, люди гарні й розумні, але це тільки рідкі одиниці. Загал новоприбулих — це москвини, які крім своєї дикої грубости і сліпого піддання комуністичному режимові, не мають нічого мудрішого. Наші земляки бояться, щоб не стати жертвою їх поліційного урядування.

Такі й тимподібні відомості плили з уст мого знакового до пізньої ночі. Я часто переривав ці вістки своїми запитами, бо цікавий був дізнатися якнайбільше про лихоліття на рідних землях.

Печать мовчанки лежали в мурах великої монастирської будівлі, тільки моя келія ломилася закони цієї відвічної мовчанки опівночі. Мій співрозмовник, пригадав мені, що вже всі сплять і тільки глухий гомін нашої розмови, ворухить нічну монастирську тишу. Він навіть не сподівався розводити зі мною таку довгу розмову. Ще в костелі звернув увагу на мою молитву, отже постановив собі перестерегти мене перед большевицькими людоловами, яких у Пільзні повно всюди, навіть по церквах. Запропонував мені, що другого дня допоможе мені віднайти табір, якого

я шукаю, щоби знову не попасти в яку пастку. Я з вдячністю прийняв його пропозицію і на другий день раненько мій добродій розвідав у монастирі, що табор, де збираються збігці з-під большевицької окупації, називається Карлово і лежить у полудневому крилі міста Пільзна. Він виєднав від монастирського заряду особливе авто, яке завезло нас до табору на Карлові. На широких оболонках видніло декілька партерових, побудованих із дерева казарм, обведених кільчастим дротом. Примітивну входову браму хоронило два американські жовніри. Вони не хотіли пустити мене до табору, мовляв, табор і так переповнений збігцями. Мій добродій, добре володіючи англійською мовою, зумів переконати найперш дижурного, а потім команду табору, що одна моя особа не перевантажить ані табору, ні не дуже заважить у найближчому транспорті на Захід. По таких переконуваннях команда табору згодилася мене прийняти, однак за запорукою мого добродія, що він, як священник, знає мене та що я не маю інших цілей, як тільки рятуватися перед большевицькими наїздниками.

Якийсь прихильний там чех, що належав також до командного складу, як перекладчик, запровадив мене на моє бажання до української групи. Мене примістили в кімнаті, де була вже одна родина п. Т.... бувшого команданта української поліції. Його родина складалася з дружини і двох малих, симпатичних дітей: дівчинка Маруся мала 7, а Юрчик 5 років. Як родичі, так і діти прийняли мене

радо до кімнати, де вони мешкали, та зараз же приготували для мене обід.

Мила атмосфера, яку я застав в цьому домі, була би задержана, як би не мій знакомий із Праги, що прийшов до родини Т... за якоюсь орудкою. Він дуже здивувався, як побачив мене. По привитанні зачав зі мною розмову, титулюючи мене доктором. І зараз малий Юрчик зчинив несамовитий крик, немов би його хто різав. Ми звернули увагу на дитину допитливими поглядами, не розуміючи, що їй сталося. Мама вхопила малого Юрчика на руки, проте це нічого не помагало. Він розкидував руками й ногами, немов бажав кудись утікати. Всі пробували заспокоювати дитину, та ніщо не помагало. Врешті батько п. Т... попросив нас вийти на хвилю з кімнати. Тільки ми вийшли на коридор, а дитина дещо успокоїлася, тільки схлипувала ще трохи. За нами вийшов батько і пояснив, що дитина боїться “доктора”. Все було впорядку, доки не почула слова “доктор”, а коли почула настрашилася, бо перед кількома днями лікар робив малому Юрчикові на лиці болючу операцію. Це вбилося так дитині в пам'ять, що тепер слово “доктор” пригадує їй той великий біль і дитина боїться свіжої операції.

Коли хлопчик заспокоївся, мене попросили до обіду. Та коли я тільки появився у дверях — дитина знову зчинила крик. Боялася вже не слова, але моєї особи. Не було іншої ради, як вибратися з помешкання, до якогось тількищо перед годиною приїхав. Навіть приготованого обіду я не міг зісти. Малий Юрчик

не дозволив. Плакав і рвався до втечі, коли тільки побачив мене.

Мені занесли обід до переповненої челяддю сусідньої кімнати. Тут не було де перебувати, ані ліжка де б можна переночувати. Одинокі місце і вільне полеве ліжко було в родині пп. Т., але Юрчик не дозволяв і протестував своїм криком проти моєї приявності.

Батько дитини п. Т... умовився зі мною, щоб я заждав, аж діти вечером позасипляють, а тоді можу спокійно бути їх гостем.

У цьому гостинному середовищі довелося мені не довго гостити. Я переночував з ними тільки одну ніч. Другого дня ранком рознеслася вістка, що в полудне від'їде транспорт на Захід. Після цієї вістки заметушилось усе, що тільки в таборі жило. Всі почали пакувати свою мізерію та завязувати своє лахміття подертими коцями та шнурками.

Були тут люди різного віку і стану та з різних сторін України. Одні виносили дрібних дітей, другі клунки, інші, без ніяких своїх клунків, допомагали своїм знаким або й незнаким вантажити клунки на великі американські автомашини.

Кільканадцять таких навантажених автомашин відіхало вже на залізничу станцію, де скитальці переносили свою мізерію з автомашин на залізничні товарні вагони. При своїх клунках приміщувалися самі зі своїми дітьми чи рідними. У кожному вагоні містилося по 40 до 50 осіб, крім клунків. Всі раділи, що приходить урешті час, коли зможуть почуватися спокійнішими перед большевицькою грозою.

Товарові вагони служили тепер скитальцям за найвибагливіші помешкання. У кожному вагоні містилося по 10-15 родин. Всі вони задоволені, дарма, що тісно. Навіть плач дітей не перешкаджав у тому благословенному почуванню, яке всіх огортало. Ось-ось потяг рушить і що хвилини буде віддалювати їх від небезпеки большевизму.

Було це 3-го дня серпня 1945 року. Перед заходом сонця наш потяг рушив у дорогу. Усі ми хрестилися з вдячністю Богу, що дозволив нам утекти від очевидного нещастя. Всі були щасливі, радість малювалася на обличчях подорожніх. Тільки малі діти не розуміли того щастя. Вони плакали і просили їсти, не розуміючи, що ні звідки взяти їм молока. Кожна особа дістала на дорогу малий консервний приділ та трохи хліба і треба було розділити цей харч так, щоб вистало його на кілька днів. Діти цього не розуміли і забагали собі то молока то води, чого годі було дістати в товарових вагонах.

Прийшла ніч. Кожне з нас дрімало на своїх клунках. Около 2-гої год. ночі потяг затримався десь між Судетськими Горами. Ми побудилися. Кожного огорнув іще страх перед можливою облавою большевиків. Батьки дітей повиходили з вагонів і пішли шукати води. Серед Судетських Гір годі було знайти живу людину, яка могла би продати їм дещо молока. Тільки зловіщі якісь прочуття тривожили пасажирів. Чого потяг стоїть так довго? питав сам себе кожний і не знаходив відповіді.

За годину потяг рушив, але ми вже не могли заснути. Через щілини й отвори вагону

ми бачили перед сходом сонця, як большевицька босячина швендялася всюди по приграничних німецько-судетських селах і містечках, немов чогось шукала. Дальше бачили, як при декотрих залізничних станціях стояли невеличкі групки заляканих людей під ескортою кількох большевицьких опришків. Це були свіжі жертви, яких насильно вивозили в Московщину, як своїх громадян, а хто посмів би ставити опір їх насильству, діставав назву "німецького коляборанта". Свої жертви вони везли на схід, у Пільзні перепаковували й зараз таки везли "на рідину".

Сходило вже сонце, коли ми зустрічали Німеччину в повній її руїні. Всі міста, які ми стрічали, лежали в румовищах. Не було майже оцілілого дому. Ми дивувалися, що люди жили тут якось без домів, серед цих руїн у недо-руйнованих кімнатах та у відчинених підвалах колишніх **домів**.

Наш потяг часто задержувався і ми користаючи з цього, виступали з товарових возів та розпалювали таки при залізничних рейках вогонь, гріли воду на чай, або таки негрітою гасили свою спрагу. У вагонах їхали різні народності з окупованих большевиками країн і часто було чути оповідання в різних мовах про большевицькі звірства.

НА СКИТАЛЬЩИНІ

За два дні ми заїхали до Ашаффенбургу над Майном, недалеко Франкфурту. Місто знищене, як усі інші німецькі міста. На залізничній станції замітна метушня. Багато людей різних народностей ждало на потяги, щоб виїхати

ними в свою батьківщину. Багато було теж і німців, що втікали з рідних земель окупованих більшовиками. Для них була зготовлена тут, на залізничній станції, горохова зупа. Дехто з нашого транспорту, змішавшись між німців, дістав цієї зупи. Для нас хтось постарався про теплий чай.

Наш потяг в Ашаффенбурзі стояв довше, як деінде. Хтось заповів, що тут ми залишаємося. Скоро за першою вісткою приніс хтось другу, що по нас виїдуть за годину автомашини й завезуть до колишніх німецьких казармів. Приносив хтось ще й інші відомості. Ми чекали у вагонах кілька годин. Опісля хтось доручив нам вивантажувати з вагонів привезені клунки, бо треба вагонів. Зчинилася метушня. Матері клопоталися, де їм спати з малими дітьми. Зближався вже вечір.

На станції з'явилося декілька великих американських автомашин. До них кинулися приїзжі зі своїми клунками. Зчинився стиск і крик. Матері несли на руках малих дітей, а батьки клунки. Хтось голосно успокоював приявних, що автомашини приїдуть удруге і втретє, аж усіх заберуть. Та наслідки потіхи були дуже малі. Кожний із прибулих бажав якнайскоріше десь із дітьми приміститися, щоб ніч не застала їх без даху над головою. Закорот і метушня впокоїлися аж по від'їзді перших автомашин. За кількадесять хвилин повернули вони знову і забирали скитальців уже впорядкованих у черги. Тричі верталися вози по бездомних людей, які радо залишали свою теплу й багату хату, все своє господарство й увесь довголітний дорібок, щоб тільки спа-

сати життя своє і дітей перед нелюдськими більшовиками.

На останню автомашину сів і я разом із своїми супутниками. За пів години були ми вже на місці. Автомашина вїхала на казармову подвіря і спинилася перед колишньою стайнею на коні, якої дах світив дірами проміром кількох метрів. Перед стайнею були цілі стogi брудy. Тепер ця гузарська стайня, знищена підчас війни бомбами, мала нам служити приютом. Ми нерado вставали з автомашини та неохоче оглядали наше свіже помешкання. На долівці був бетон повибиваний у великі брили, а через напів повалений дах усміхалося до нас заходяче, червоне сонце.

Не гаючи часу, ми порозміщувалися з нічлігами в стайні ще за дня. Скрізь, попід стіни і насередині, на бетонових брилах і в ямах повибиваних бомбами поробили лежанки й позастелювали їх брудними ганчірками. Змучені дорогою ми відпочивали на них. Матері годували дітей, оццадженим у дорозі хлібом, батьки порозкладали на подвірю вогонь та гріли теплу воду на чай. Діти часто плакали і просили молока, не розуміючи, що їх матерям ніде молока дістати.

Хтось вбiг із подвіря й повідомив нас, що для нас зготовлена юшка. Всі позривалися похапцем і хто яку мав посудину побіг із нею до казарм, де вже якийсь час жили польські скитальці. Звідтам несли гарячу юшку, яка насичувала повітря гороховим запахом. Діточий плач скоро затих. На приготованих до сання лежанках і перед стайнею йшла в радісному настрою вечеря.

Ще за дня, перед вечерею всі ми приготували собі постелі. Кожний із нас згрібав пальцями торічне сухе листя на стаєнному подвір'ю й вистелював ним собі нічліг. Мені припало місце побіч бетонової плити, на якій спала родина молодого лікаря д-ра Б...

Стайня не могла помістити всіх скитальців. Молодші й самотні хлопці примістилися на стаєнним подвір'ю, під стінами. Інші з родинами спали в стайні на таких місцях, де був дах, що міг охоронити їх уночі перед можливим дощем.

Це була перша моя спокійна ніч. Правда, вона була без ліжка, без постелі, подушки й покривала, навіть без даху над головою; проте я міг заснути спокійно, без страху за свою свободу. Був день 5-го серпня 1945. Ця ніч була щаслива не тільки для мене, але для всіх тих, що могли спокійно лягати на спочинок. Навіть для тої молоді, що вповні не здавала собі справи з грози часу, а скрізь жартувала вибраними дотепами. Вона жартуючи засипляла на подвір'ю, без постелі й накривала під голим небом. Ранок зігнав їм сон з очей найскоріше, бо ранній холод доходив до кости. Були між ними й такі, що клалися спати в своїй одинокій робітничій одежі, яку мали на собі.

Тут було вже й снідання приготоване: кава з хлібом. Нас огортав дух бадьорости. Між молоддю зачалися жарти. Сонце повитягало майже всіх на "зелену пашу". Осталися тільки старші і мами з малими дітьми. Вони присипляли дітей та прали або латали подерте діточе плаття.

Був тут також і обід і вечеря. Багато скитальців, не знаючи про таку опіку, стратили одне і друге, бо ходили самі десь поміж німців роздобувати їжу. Нами опікувалася У.Н.Р.Р.А. і ми не голодували. Польські скитальці були вже тут у казармах від довшого часу. Вони скоро збагнули адміністрацію цієї міжнародної організації й пояснювали, що початкові букви У.Н.Р.Р.А. означають: “Уржонд Несправедливого Розподзялу Рештек Американських”.

Ми приїхали вже пізно й тому мусіли мешкати кілька тижнів у колишніх стайнях німецьких гузарів. Інших помешкань не було, бо всі казарми були вже заняті.

Недалеко від нас були другі казарми з назвою Ля-Гарде Казерне. Вони були замешкалі українцями і балтійцями. Дехто, що мав знайомих у Ля-Гарде, які могли знайти між собою місце для нього, без труднощів примістився між ними. Решта ждала на опорожнення місць по балтійцях і поляках, які час-до-часу переносилися до інших таборів.

По двох тижнях я примістився в Ля-Гарде як 19-тий мешканець 13-тої кімнати на партері, горішньої частини поверхового ліжка. Жили в цій кімнаті родини з дітьми і без дітей, вільні й одружені, хлопці й дівчата, а навіть двоє нелітних, самотніх юнаків. Вони були з різних земель України. Старостою кімнати був 22-літний юнак, хоч у кімнаті жили поважні зіком та заслужені для української суспільности люди. Проте і вони доручили юнакові провід у кімнаті по звичці німецько-нацистичного режиму, в якому юнаки все мали першенство

перед вислуженими громадянами. У нашій кімнаті були заступлені всі важніші звання і професії. Були тут фабричні робітники, були селяни, правники, лікар, професор університету та різні фахові ремісники. Всіх обов'язував послух старостові та чергове порядкування кімнати, казармового коридору й миття кльозетних місць.

**
*

На дворі було літо у своїй повній красі. Поміж смарагдовою зеленню здалека сіріли своїми піврумовищами наші казарми. В них ішла муравлина праця. Всі професії були тут заступлені при реставрації напів зруйнованих мурів. Були тут будівельні інженери, будівничі-майстри, мулярі, каналярі, дахарі, теслі, столярі та інші будівельні й приватні механіки.

Наші казарми з дня-на-день прибирали приличніший вигляд. Тільки вікна псували всю "естетику". Шиби були повибивані, а не було скла, щоб заложити нові. Віконні рями треба було забити дошками, щоб так захоронити родини з дітьми перед вітром та евентуальним дощем.

Я почував себе настільки здоровим, що зголосився до праці вчителя в новоствореній українській гімназії. У всіх восьми клясах було понад 150 учнів теж із різних земель України. Всі вони були знищені війною, психічно розбиті й нездисципліновані. До науки не були при звичаєні й не раз приходилося змушувати їх до неї.

У такій атмосфері затиралися випрактиковані шкільні форми навчання. На їх місце втискалися духові елементи розперезані та

визуті з усяких етичних форм, на взір большевицького комсомолу. Цьому могла зарадити тільки абсолютна шкільна дисципліна з високоякісним педагогічним проводом. Такого провідника-управителя гімназія мала. Треба було тільки підчинити йому вчительське зібрання.

На першій педагогічній конференції запропонував директор, щоб учителі, давним звичаєм, щонеділі провірювали учнів зібраних на ексорти. У шкільній залі по внеску директора можна було почути незадовільне шемтіння. За хвилину зголосився до голосу учитель Г... Він "у засаді" противився всяким, як він назвав, "насильствам під кутом релігії й ексорти". На його думку — минувся вже той час, коли "попи" з учителями робили "насилля" над волею дитини. Тепер настав час демократії, а з ним і повна свобода думки й віри. За учителем Г... станула більша частина педагогічного збору, між нею навіть і п. Б. учителька б. Чехословацької Республіки. Менша частина мовчала. Директор Б. став безрадний. Його погляд у мій бік видався мені проханням забрати голос. Хоч я був огірчений і психічно обезсилений таким ненадійним зворотом справи, проте зголосився до слова і в короткій своїй промові звернув увагу противникам директора, що їх теорії не лише не педагогічні, але теж і незаконні, бо і в демократичних школах діють якісь розпорядки і закони. Наш педагогічний і учнівський збір походить з-під Польської й частинно Чехословацької Держави, поминаючи Совдепію, де діє всяке беззаконня. Нас по закону повинен

обов'язувати шкільний розпорядок польського або чехословацького шкільництва, а коли взяти до уваги, що наша теперішня школа на теренах Німецької Держави, то правильно ми повинні підлягати колишнім німецьким шкільним розпорядкам. Як у Польщі, так і в Німеччині обов'язувала в школі наука релігії, а в неділі екскорта й богослуження. У Чехословацькій Республіці обов'язувала наука релігії від четвертої гімназійної класи. У нижчих гімназійних класах наука релігії була надобовязкова...

Мені не дали докінчити. П. Г. назвав мене попівським попихачем, хоч не знаходив виходу з наведених мною правил. У шкільній залі чути було оживлену, часто суперечну розмову, яка була виявом загального невдоволення. Директор Б. бачивши те невдоволення, заповів, що сам поладнає справу ним порушену, без вимог якоїнебудь пожертви часу з боку пп. учителів.

По скінченій конференції запропонував мені директор Б., щоб ми обидва на переміну чергувалися в щонедільній перевірці учнів підчас екскорти й богослужень. Цей обов'язок я сам згодився взяти на себе та повнив його аж до того часу, доки большевицькі посіпаки не змусили мене виїхати з Ашаффебургу.

ЛЮДОЛОВИ

Квартира большевицької Репатріаційної Комісії мала свій осідок, у Франкфурті над Майном. Ціллю цієї Комісії було вишукувати советських громадян у Німеччині та відставляти їх "на родину." Звідси члени цієї Комісії роз'із-

дилися по цілій Німеччині та “per fas et nefas” забирали із таборів невинних людей і насилу везли їх “на родину”. Коли не можна було їх живими забирати “на родину” задля компромітації перед західними аліянтами, тоді вони вивозили їх у німецькі ліси, де західні аліянти не заглядали, і там мордували їх у жорстокий і нелюдяний спосіб. Помордованих трупів закопували в землю. За якийсь час німецькі власники лісів знаходили помордованих. Між іншими, такий випадок мав місце в Німеччині в Корнбергу, коло Штутгарту. В одному місці в лісах знайдено там закопаних кількадесять трупів із повибираними очима, пообрізуваними вухами й носами та поторощеною лицевою кістю.

У приграничних полосах, або там, де була нагода потайки перед аліянтами перевезти викрадені особи “на родину”, там люди часто пропадали. Згодом досліджено, що пропавші стали жертвою большевицьких людоловів і їх вивезено “на родину”.

Такі вбивства й лови на людей відбувалися потайки перед західними аліянтами. На очі велася буцімто легальна й ніби “законна репатріяція”. Вона полягала на тому, що большевики ввєднували у службовців У.Н.Р.А.-и дозвіл скликати мітінги в скитальчих таборах та старалися на них різними обіцянками намовити малосвідомих скитальців до повороту “на родину”.

Такі і тим подібні лови на людей відбувалися по всіх таборах Німеччини й Австрії, де тільки перебували скитальці. Щоб маніфестувати свою “репатріяційну діяльність” перед

західно-аліантськими чинниками, большевицькі посіпаки старалися підступом і всякими нечесними способами спонукати унівських службовців, (що були переважно з французьких і бельгійських жидів), до видачі їм із таборів провідних осіб. Хоч унівські службовці мали різні розпорядки й закони відносно конферування з большевиками в справі видачі їм скитальців, всежтаки бували жалюгідні випадки, що в багатьох таборах скитальців видавали большевицьким заушникам, або дозволювано їм переводити свої пропагандивні мітінги в таборових залях.

Такі мітінги були тільки засобом для большевицьких позакулісних діянь, бо ж самі мітінги переважно не вдавалися. Скитальці-таборяни мусіли самі рятуватися, як знали і як могли. Щоби большевицьким агентам раз на все відхотілося непокоїти невинних утікачів, відважніша молодь частувала їх камінням. Ті частунки були такі щедрі, що автомашина, якою приїздили людолови, якщо була ще спосібна до їзди, то мала бодай повибивані всі вікна. Були випадки, що з котрогось там поверха таборової казарми падала на автомашину велика камінна брила і розторощувала цілий її верх. Тоді большевицькі опричники просили в унівських службовців охорони, яку переважно діставали. Але така охорона була часто непрактична. Бо унівські службовці в таких випадках закликали американське військо, яке звичайно мало десь у поблизу свої казарми. Військо приїздило кільканадцятьма воєнними танками й панцерними автами на подвіря таборових казармів, але вже запіз-

но, бо ніхто не знав, звідки падало каміння на большевицьких посіпак і хто кидав. У деяких таборах, коли большевицькі агенти зчиняли якунебудь авантуру, тоді приходилося скитальцям ставити прилюдний опір на таборівім подвір'ю. Коли каміння та всяке інше тяжке летіло в сторону большевицьких посіпак, тоді американські військові чинники, які часто асистували т. зв. репатріаційній комісії, фотографували й фільмували ті, сензаційні для них, події.

Між іншими залюбки оповідали одні одним у таборі, як то в якомусь із подібних до нашого таборі хотіли большевики репатріювати насильно наших людей. Вони скликали мітінг до одної із просторих таборових заль, де мали різними приманами й фальшивими обіцянками спонукувати людей, до повороту "на рідину". Мимо страшної большевицької підготовки, таборяни на заповіджений мітінг не прийшли, крім декількох большевицьких прихильників, що жили в таборі, мабуть як тайні советські агенти.

Коли большевики торочили їм у таборовій залі свої небилиці, тимчасом таборяни зі Східної України обступили большевицьку автомашину, якою приїхали енкаведисти, та намовляли большевицького шофера, залишити большевицьку наємну службу і "вибрати свободу". Очевидно, що большевицьких шоферів, які славилися великою вірністю своїм "панам", не легко приходилося намовити до самостійного і свободного життя. Проте підчас переговорів із шофером, якого з правила кликали Ванькою, інші таборяни перетинали гумові колеса

на автомашині, то знову робили якісь інші дефекти, які були би перешкодою в утечі з еventуальною жертвою когось з-поміж таборян. При кінці розмови познакомлювали шофера зі своїм учинком і цей автомашинний дефект завжди змушував "Ваньку" користати з пропонованої свободи, бо інакше і йому прийшлося би за ушкодження автомашини, відповідати, може навіть своїм життям.

Коли репатріаційні посіпаки вийшли з таборової залі без успіхів, застали свою автомашину зовсім знищену і без шофера, а вдатку з боків посипалися на них град каміння та різні оклики на адресу ватажка Сталіна й інших кремлівських вожаків. При таких сердечних привітаннях не обійшлося і без того, щоб і унівські чинники, які супровожали і впроваджували до табору небажаних гостей, не дістали належного їм почастинку.

Такі і тимподібні пригоди йшли по таборах, де тільки енкаведисти намагалися в якийнебудь спосіб пірвати чи заманути когонебудь "на родіну". Населення таборів називало їх "злими духами й дияволами, які швендяються поміж християнами", щоби пірвати яку душу. Старші оповідали про татарське лихоліття, про яке чували від своїх дідів і бабок та порівнювали його з теперішніми незavidними часами. В тих часах, оповідали вони, можна було денебудь схоронитися в лісі, або навіть на власнім обійстю впродовж тяжких днів нападу на оселю, а тепер і схоронища нема ніде. Хоч вони тужили за рідним краєм, за рідною землею, але як тільки побачили большевицьке насилля і крадіж людей, то їхня туга холодні-

ла, а згодом губилася. Вони часто повторяли, що тільки тяжка дійсність вигнала їх із рідних хат та власних маєтностей, може безповоротно на далеку чужину, де вони надіялися знайти душевний спокій та притулок у чужих наймах. Але й тут десь узялися модерні татари-большевики, які є для них пострахом і загрозою від тієї страшної їх “родіни”, а нашої неволі. Тим старшим батькам і матерям ніколи не сходила з їх ума рідна їх сторона, Рідна Земля, і вони часто про неї оповідали, скільки то вони поту й сили лишили на рідній землиці та які то вони там відмінні від наших переживали часи.

Старші приманювали до себе молодь різними обіцянками, щоби тільки вона хотіла послухати їх бувальщини. Та молодь не була зацікавлена давниною, а рвалася до теперішніх забав, до спорту. Стареньких своїх оставляли самотніми, і старі мусіли просиджувати довгими днями самі з своїми важкими думами.

Ті, що здавали собі справу з большевицької дійсності і ті, що вже колинебудь стрічалися з большевиками та знали їх поведінку й способи їх злочинів, приготувалися до чинного спротиву большевикам, на випадок їх гостини в нашому таборі.

**
*

Не треба було довго ждати на большевицьку гостину. Скоро рознеслася вістка по таборі, що прийдуть і до нас вороги народу. Вістка лискавкою пройшла в різних відмінах та посіяла жах між поселенцями. Старенькі сідоглаві молилися Господеві, щоб відвернув від нас “врага і суиостата” та захищав перед неща-

стям “родіни”, а молодші на свій лад і стрій приготувляли їм гостину.

Ніхто не важився виходити сам у місто, а навіть на таборовім подвір'ю можна було бачити гурткові проходи з будьяким “оборонним” знаряддям перед напастю.

Останньо рознеслася чутка, що червоні агенти не будуть переводити в нас мітінгу. Вони заявили службовцям, що оглянуть тільки таборову картотеку та при тому провірять тожність тих осіб, яких вони будуть підозрівати, що вони є, чи згідно були большевицькими громадянами.

Означеного для них дня, кілька годин порпалися ті большевицькі виродки в картотеці і з-поміж около 200 карт, виняли кільканадцять, із прізвищами та з особистими даними тих людей, яких вони вважали за своїх громадян. Між ними була і моя картка.

Большевицькі посіпаки вимагали від представників У.Н.Р.Р.А.-и, щоб їм було вільно забрати запідозрених людей до Советського Союзу. Представники У.Н.Р.Р.А.-и ставили спочатку опір большевицьким домаганням, але остаточно згодилися, щоби большевицькі репатріяційні агенти перевели переслухання своїх намічених жертв у прияві представників У.Н.Р.Р.А.-и. Імена тих жертв держали в тайні, щоб не було в таборі заколоту та переполоху. Та проте весь табір заворушився. Дарма таборова управа успокоювала мешканців тим, що перед большевицьку босячню поставлять “водку”, яка заспокоїть усі їхні пристрасті, а передовсім відверне увагу від вибраних ними жертв. У розмовах мешканців табору жили

найрізномродніші відомості про намагання “репатріювати” людей до Советського Союзу.

Другого дня ранком мала зачатися провірка і переслухання тих кільканадцяти вибраних жертв, які були запідозрені, що вони громадяни Советського Союзу. Ранком ніхто з таборян не пішов до ніякої праці, хоч і як таборува управа грозила відібранням харчевих приділів. Молодь і старші, чоловіки і жінки були приготовлені до повного спротиву. Все, що жило, вийшло на таборове подвір'я, щоби бути свідками подій, які мають зараз тут у таборі відбутися. Знакомі й незнакомі позбиралися в більші і менші гуртки та, гуторячи всі на одну тему, ждали появи “репатріаційних органів”. У заповіджену годину їх не було. В зібраних зачали родитися сумніви, чи вони взагалі схочуть входити в “таборову війну” зі скитальцями. Згодом люди зачали розходитись, одні до своїх кімнат, другі до праці. Упродовж двох годин таборове подвір'я було порожнє, тільки прохожі таборяни переходили ним за своїми орудками.

А тимчасом в одному з таборових будинків, у невикінченій ще залі, представники У.Н.Р.-Р.А.-и зібралися на переслухання жертв намічених Советському Союзові. Не допомгла ні “водка”, ні інші “ліки” на большевицькі недуги; заповіджене переслухання мусіло таки відбутися, бо мабуть так забажав “тов. Сталін”. Провірка мала відбутися в сильно вартованій кімнаті у прияві представників У.Н.Р.Р.А.-и.

По 10-тій годині перед полуднем зачалося переслухання. Мене покликали четвертого з ряду. Я ввійшов до кімнати, де були представ-

ники “репатріаційної комісії”. Представник УНР.Р.А.-и вказав мені крісло, на яке я сів. Напроти мене сиділо три унівські урядники і два таки наші, таборові перекладачі. Під вікном, на ліво від мене, при окремому столику сидів окутаний у зеленяву ганчірку большевик, а при ньому в жалюгідному вигляді дівчина чи жінка, в цивільній одежі. Большевик своїм виглядом пригадував збідоване, капране котеня, залишене власній долі. Його неформний тулуб оперізував старий і витертий шкіряний пояс з наганом. Рідке і руде волосся робило москаля нехарапутним і гидким.

Згадана жінка, що сиділа побіч нього, була дещо охайніша, проте і вона своїм нужденним виглядом і одіжжю, подібною до ганчірки, нагадувала молоду, а вже невилічною недугою знищену людину. Рідке й русяве волосся надавало їй непринадного вигляду і вона була своїм виглядом дуже схожа на її товариша, большевика.

Большевик, що сидів під вікном на осібному столику, забелькотів щось по-московськи, на що я не звернув уваги. Представник УНР.РА-и звернув мені увагу, що представник “репатріаційної комісії” має до мене якесь предложення, з яким саме до мене звертається. Ці слова повіяли на мене несприятливим холодом і я поглянув на большевика, який ще раз вицідив через зуби те саме якимсь московсько-кіргізьким наріччям. Я його не розумів і заявив це унівським представникам, що його не розумію. Я ще не скінчив, коли згадана жінка переклала його мову на польське, що в нашому перекладі звучало: “Як Ваше прізвище?”

Я в повнім спокою подав своє ім'я і прізвище, що пильно і скоро вона записала. Большевик дальше ставив мені питання; секретарка, як виходило, дальше переклала: "коли і де Ви народжені?", на що я знову відповів, однак у моїй відповіді не було вже спокійного тону. Большевик дальше без перерви ставив мені питання, коли і чого і до кого я виїхав з Західної України. Мені пригадалися допити німецьких гестапівців, а з ними і страшний концтабір. Відізвлася свідомість, що я в ніякому відношенню до большевицького світу. Я ніколи не був їх громадянином, ані навіть не проживав під їх окупацією. Я на хвилинку застановився і ще не встиг йому нічого відповісти, як він знову поставив мені те саме питання, коли, чого і до кого я виїхав із Рідних Земель.

Я намагався відповісти йому спокійно своїм питанням:

— "Чого Ви від мене хочете? Я вас не знаю й не маю бажання з вами знатися! А, якщо ви бажаєте зі мною про щонебудь говорити, то навчіться такої мови, щоб я Вас міг розуміти без перекладчика..."

Большевик не дав мені докінчити речення. Він увесь пожовк, а в його очах заблестів наче фосфор. Спокійне, хоч гидке обличчя озвіріло і він зриваючися з місця зачав блукати руками по поясі, де був причіплений наган. З його отворених уст виходив якийсь дрижачий гаркіт, мов скаженої собаки, який проймав хижим пострахом усю кімнату. Малі і скаправілі очі заливала кров на подобу дикого звіря, який кидається на намічену добич.

Здичавіла поведінка налякала мене. Мені пригадався той звір у людському тілі у празькій лікарні, що забіг туди між тяжко хворих, коли йому вимкнулася з-під рук прохожа жінка. Мені здавалося, що ця звірюка зараз таки кине́ться на мене, щоб задусити, або загризти зубами. Я без надуми встав, щоби боронитися, або втікати.

Саме в той час, як я встав, вмішався в нашу розмову представник У.Н.Р.Р.А.-и і запитався перекладчика, що я сказав. Перекладчик переклав усе по-англійськи. Всі приявні урядники УНРРА-и щиро розсміялися і сказали мені вийти. Зараз у слід за мною вийшов провідник табору та перестеріг мене, що я моїм нинішнім виступом можу стягнути на себе несподіване нещастя. Большевик мені цього не подарує.

У СВІТ ЗА ОЧІ

Я без його пояснень і остерог чув грозу. Мені не було що робити в Ашаффенбурзі. Я боявся перебувати денебудь одинцем і йшов туди, де був великий гурт людей. Але і це не могло мене заспокоїти. Піді мною горіла земля і я постановив чимскоріш кудись утікати. Я не мав ані грошей ані теплої одежі, ні постелі, а в додатку ніде в Німеччині ніякого знайомого, що міг би мені дати захист. Де мені дітися? Така думка мучила мене день і ніч і ніякої розв'язки не знайшла. Передімною ставали страхіття большевицької "родіни" з усіма її прикметами.

Я постановив залишити Ашаффенбург та й пішов на залізничий двірець довідатися, чи

їздять уже поїзди і чи можна кудинебудь виїхати. На жаль, потяги не їздили. Час-до-часу раз, або два рази на добу переїздив якийсь заблуканий товаровий потяг, навантажений вугіллям, порожніми баньками від бензини, або якимсь іншим приладдям воєнного промислу. Постояв на залізничній станції кілька або кільканадцять годин і їхав у дальшу дорогу. На товарових вагонах, на вугіллю чи баньках сиділо багато різного народу, різної статі, різної народности. Я хотів довідатися, куди їдуть, куди потяг їде, та не міг нічого дізнатися. Одні їхали до Швайнфурту, другі до Авгзбургу, інші до Мюнхену, а ще інші до Регенсбургу — словом — були тут пасажири, що бажали дістатися тим самим потягом до різних місцевостей Німеччини.

Я не мав нічого до втрати і без надуми видряпався на верх вагону, що був навантажений вугіллям. Тут усі місця були вже обсажені різними пасажирами немов гайворонням. Ніхто не хотів зробити мені місця. Кожна найменша зміна місця ставала для них невигодою. Та, розглядаючися по поверхні навантаженого вугіллям і людьми вагону, я почув нагло досить знакомий мені голос, що кликав мене по імені з середини вагону. Цей клик додав мені відваги і я, навіть неделікатно розсуваючи на боки пасажирів, простував при допомозі рук і колін, до знакомого мені голо-су.

З-поміж густої, сидячої й лежачої товпи простягнулася до мене рука мого доброго приятеля Д... Він зробив мені місце біля себе і ми обидва розмістилися так, щоб і ноги

було де вмістити і на випадок їзди через не-далекий тунель, як поясняв мені мій приятель, не зачепити головою, чи рам'ям. У дружбі з ним я почувався добре й зараз оповів йому про пригоду, яка приключилася мені в таборі.

На його пропозицію я згодився заїхати на кілька днів до його родини, яка мешкала в малому й тісному помешканню в одному німецькому селі. Там замешкав я свobodно на горищі, бо це приміщення саодинок було вільне і я почувався там безпечнішим. Сільська тишина, здоровий і свіжий харч та відпочинок повернули мені духову рівновагу. В товаристві мого доброго приятеля я почував себе добре і тільки неаодстача праці мучила мене, як іржа залізо. Про це я часто згадував моєму добродієві, але він таки не радив мені повертати.

Всетаки по кількох днях я рішився виїхати з-під його опіки та шукати собі деінде пристановища. Село, в якому жив мій знайомий, лежало декілька кілометрів від залізничної станції і треба було туди йти пішки, бо в повоєнному часі годі було дістати якунебудь підводу.

Коли я тільки ввійшов у мале містечко Бад Кіссінген, побачив на вулицях шведяючихся большевицьких салдатів. Я відразу збагнув, що тут повинен теж бути табір біженців, бо большевики жили тільки там, де була можлива "ловля людей". Я старався не звертати на них уваги, щоб бува' часом їх не спровокувати. До потягу старавсь я йти людними вулицями, а як треба було спитати прохожих про місце залізничної станції і час від'їзду потягу,

то полагоджував ці запити німецькою мовою, хоч бачив, що маю до діла і не з німцями.

На залізничному двірці ждала поважна громада людей на потяг. Треба було чекати цілу добу, а часом і довше, бо сюди поїзди не приїздили так зчаста, як через Ашаффенбург. У добавок ніхто з залізничників не знав, чи і коли приїде потяг, а про напрям, то вже й ніхто не питав. Були тут люди, що ждали по три-чотири дні. Тут вони спали на бетоновій долівці, тут раз на добу одержували від Німецької Суспільної Опіки хохлю горохової зупи.

На цьому двірці я ждав тільки пів дня й одну ніч. Другого дня ранком над'їхав потяг. Між ждальцями настала радість. Вони, втомлені довгим ожиданням, пустилися бігцем до тягарових вагонів, навантажених порожніми баньками від бензини. У цьому поїзді я вже краще урядився, бо сів на самий верх, на порожні бляшанки від бензини, і міг зробити собі вигідне сидження, розставляючи баньки так, щоб було куди поставити ноги.

Товаровий поїзд був, як і передше, без поданого напису і нікого було про напрям їзди допитатися. Повних три години ждав я на каністрах заки діждався їзди. Спочатку не мучив мене ні голод, ані спрага, бо я засобився поживою в домі мого приятеля Д...

По довгих вичікуваннях потяг рушив у невідомому напрямку. На дворі тягнуло вже осіннім холодом. Потяг набирав щораз більшого розгону, вривуючися в осінню сивину німецьких піль і лісів. На кожному перестанку стрічали ми руїни німецьких міст і містечок.

Одинокі вулиці давали прояв людського життя. Люди з міст і сіл шукали чогось по тих руїнах, мали якісь взаємні до себе справи. Рідко можна було когонебудь побачити голіруч. Усі були обвантажені наплечниками, то військового чи приватного походження. Переважало жіноче населення, яке держало опіку над домом, над вихованням дітей. Чоловіків майже не було видно. Рідко поміж жінками плентався вихуділий і війною збідований мужчина в недодертих частинах військової уніформи. Кільканадцятилітні підrostки заступали чоловіків. Вони, колись Гітлер-Юренд¹⁾, авторитетно й рішуче проявляли себе майже в усіх життєвих справах. Їх також чомусь було обмаль і перевага жіночої статі була очевидна.

На самому переді вагону, який був перевантажений порожніми баньками від бензини, сиділа група людей, а між ними матері з малими дітьми. Побіч одної мами сидів 5-6 літній хлопчина, який щохвилини підносив праву руку й вимовляв слова гітлерівського поздоровлення: "Гайль Гітлер"! Залякана мама карала дитину за неприняте тепер поздоровлення, але це нічого не помагало. Дитина хвилину поплаче і зачинає наново: "Гайль Гітлер". Цим недавнім гітлерівським поздоровленням дитина звертала увагу всіх, що сиділи поблизько і ставила в прикре положення маму. Це був дуже несприятливий час для німців. Тоді саме відбувалися суди в Нюрнбергу над провідниками гітлерівської партії й уся чужинецька

1) Молодь Гітлера

опінія була звернена проти гітлерівської Німеччини.

Потяг їхав із довгими й коротшими зупинками цілий день. Одні подорожні виступали обладовані своїми клунками, інші займали їх місце. Напрямку, куди їде потяг — годі було дізнатися; ледве можна було допитатися залізничників про два-три найближчі перестанки.

Моїм бажанням було заїхати до Мюнхену, де я думав стрінутися зі своїми знакомими. Я знав, що вони жили там у недавніх іще воєнних часах. На мої допити німецькі залізничники відповідали недбало, що потяг буде їхати в південному напрямі, але вони ніяк не певні, чи заїде до самого Мюнхену. До Мюнхену старалися дістатись іще й інші подорожні і я постановив держатися їх товариства.

Зближався вечір, а з ним потягло осіннім холодом. Кожне з нас старалося зробити собі між баньками місце на нічліг. Треба було уложити баньки так, щоб не давили та хоронили від холодного вітру. При легких закрутах потягу можна було легко скотитися з вагону на землю, або навіть у якесь багно чи річку. Тому кожний старався задня запобігти якійнебудь невдачі.

Я не мав теплої одежі, а вдобавок вичерпалися в мене харчеві засоби. Досі я злізав із високого товарового вагону тільки води напитися. Тепер став пильно стежити, чи не чути запаху горохівки на залізничних перестанках. Кращі спостереження в тому напрямі мали німці, які знали, де і коли можна одержати хохлю; отже я держався їх товариства. Вони мабуть більше разів подорожували по

хоронив себе перед людоловами. В цілій Німеччині, куди нас доля загнала, не було безпечного кутка. Явні домагання видачі таких і таких то людей на підставі якихось там договорів, або таємні крадежі й лови не вгавали. Крім того т. зв. холодна війна між західними аліянтами і більшовиками зачиналася на тепло. Час до часу проголошували радієві хвилі про бльокаду більшовиками західного Берліну.

Такі вістки насували сподівання війни. А війна є все непевна і безпощадна. Хоч ми вірили, що більшовики можуть війну програти, однак ми теж і вірили в те, що заки вони програють — можуть знищити багато культурних людських надбань і багато людей. Нам треба було думати про найдальші заморські країни, де не змогла б досягнути нас злоба правдивих ворогів народу — більшовицьких людоловів.

КІНЕЦЬ

З М І С Т

	Стор.
Поворот із концтабору	3
Червона Армія	12
Утеча	32
У кігтях червоного упира	39
Гість зі Львова	49
На скитальщині	58
Людолови	65
У світ за очі	75
В містечку природних лікувань	94

З нагоди 10-річчя смерти сл. п.

Теофіла Коструби

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

“ДОБРА КНИЖКА”

рішило приступити до видання

“ВИБРАНИХ ТВОРІВ” ТЕОФІЛА КОСТРУБИ

Покищо вийде три томи НАРИСІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ”, кожний том на ок. 100 стор. друку наукового формату. У продажі коштуватиме том \$2.00, у передплаті наперед усі три томи \$5.00.

Як перший том “Нарисів з історії України” вийде:

“ІСТОРІЯ УКРАЇНИ”

короткий курс — перша частина

Зміст цього першого тому такий:

ПЕРЕДМОВА. — ВСТУП. 1) Ціль історії. 2) Національна історія. 3) Історія України. — **ПЕРЕДІСТОРИЧНІ ЧАСИ:** — I Старокам'яна доба. — II. Новокам'яна доба (неоліт і бронзова доба. — **ПРОТОІСТОРИЧНІ ЧАСИ.** III. Україна на початку історії. — IV. Слов'яни. — **КНЯЖА ДОБА.** — V. Початки Руської Держави. — VI. Поганська держава IX. X. ст. — VII. На верхах: християнська імперія. — VIII. Руська Держава на переломі могутності. — IX. Східна Європа в XII. ст. — X. Галицько-волинська Держава.

Ціна першого тому \$2.00.

Всі замовлення й грошеві посилки просимо слати на адресу:

ALEXANDER MOCH

286 Lisgar St., Toronto, Ont., Canada.